

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота на тему:

**«ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНЦУЗЬКОГО
КОРОЛІВСТВА У І ПОЛОВИНІ XVII СТ.»**

**Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія та
правознавство)»**

здобувача першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Романа РАКІВСЬКОГО

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Степан ПРИЙДУН

РЕЦЕНЗЕНТ:
доктор історичних наук, професор
Микола БАРМАК

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографічний огляд.....	8
1. 2. Джерельний комплекс.....	12
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ у І ПОЛОВИНІ XVII СТ.....	16
2. 1. Еволюція французького абсолютизму та централізація влади за Генріха IV та Людовіка XIII.....	16
2. 2. Модернізація державного апарату Франції за кардинала Рішельє та її вплив на реалізацію зовнішньополітичного курсу.....	21
2. 3. Еволюція французького дипломатичного відомства в контексті централізації державного управління першої половини XVII ст.....	26
РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ФРАНЦІЇ у І ПОЛОВИНІ XVII СТ.....	31
3. 1. Концепція «великого задуму» Генріха IV та посилення міжнародної суб'єктності Французького королівства.....	31
3. 2. Трансформація зовнішньої політики Французького королівства в період регентства Марії Медічі.....	34
3. 3. Зовнішня політика кардинала Рішельє у контексті реалізації концепції <i>raison d'etat</i>	37
3. 4. Наслідки Тридцятилітньої війни та Вестфальського конгресу 1648 р. для Французького королівства.....	49
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Актуальність проблематики дослідження. Сучасна криза чинного світоустрою, яка характеризується деструкцією вестфальських принципів міжнародного порядку актуалізує переосмислення ролі держав як ключових суб'єктів міжнародної системи міжнародних відносин. У цьому контексті особливої уваги заслуговує період ранньомодерного часу, адже саме тоді формується основа сучасної політичної карти Західної Європи, зокрема у I половині XVII ст. остаточно завершується процес централізації королівської влади у провідних європейських монархіях за підсумками Реформації та релігійно-конфесійних протистоянь. Реформаційні процеси як ключовий імператив розвитку Європи у XVI ст. актуалізувала питання секуляризації не лише внутрішньополітичних інституцій, але й міждержавних відносин. Релігійний розкол та поява протестантизму обумовили поділ європейського континенту на два антагоністичні табори – католицький та протестантський.

У цьому контексті особливе значення належить Французькому королівству, політичний розвиток якого у XVI ст. визначався активною фазою внутрішньополітичного протистояння за релігійно-конфесійним принципом, який став ідейним обґрунтуванням двох різних варіацій подальшого розвитку монархії: посилення централізації королівської влади й збереження формальною юридичної залежності від Святого Престолу у форматі галліканства та децентралізований варіант монархії із впливом ідей республіканізму, в основі яких кальвіністські ідеї, які були особливо популярними у багатих південних провінціях монархії. Остаточне вирішення цього протистояння було оформлене компромісним варіантом інтронізації лідера гугенотів Генріха IV Бурбона та його перехід у католицизм. Такий формат врегулювання конфлікту вимагав формування ефективного зовнішньополітичного курсу монархії, який враховував би усі геополітичні реалії, ключовим зовнішньополітичним викликом була протидія Габсбургам, які перебували при владі в Іспанії та Священні Римські імперії і таким чином обмежували проекцію французьких інтересів на континенті.

Саме ця особливість міжнародного становища Французького королівства обумовила перехід до якісно нового для тогочасних міждержавних відносин підходу до реалізації зовнішньополітичного курсу – принципу *raison d'état* (державного інтересу), автором якого став перший міністр Франції Арман Жан дю Плессі, кардинал Рішельє. Суть цього принципу полягала у відмові у пріоритетності безпеки та розвитку держави над будь-якими іншими ідеологічними, етичними чи юридичними нормами. На практиці це означало, що Франція як католицька монархія, яка повністю обмежувала політичні права протестантів в межах королівства, зокрема кальвіністів, у своїй зовнішній політиці протидіяла католицькими державам та виступала союзницею протестантських князівств Священної Римської імперії та Данії і Швеції. Апогеєм цієї політики стала участь Франції у Тридцятилітній війні на стороні протестантів, а відтак і її тріумф та закріплення гегемонії у Західній Європі за підсумками Вестфальського мирного договору.

Саме реалізація *raison d'état* стала основою формування вестфальської системи міжнародних відносин та перетворення держав на ключові суб'єкти міжнародної політики й секуляризації міждержавних відносин в цілому.

Таким чином, проблематика дослідження є актуальною у сучасних реаліях, адже дозволяє краще усвідомити особливості становлення вестфальської системи міжнародних відносин та сучасні проблеми світового порядку, в умовах коли ідейні та концепти повністю поступаються прагматизму та національному інтересу ключових геополітичних гравців.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Кваліфікаційна робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ «Україна-Європа-Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний номер реєстрації 0120U101569).

Метою бакалаврської роботи є дослідження основних тенденцій та особливостей, ключових напрямків зовнішньополітичного курсу Французького королівства у першій половині XVII ст., в контексті реалізації принципу

державного інтересу в міжнародних відносинах та становленні вестфальської системи світового порядку.

Для досягнення поставленої мети кваліфікаційної роботи необхідно вирішити такі науково-дослідні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки та джерельної бази проблеми дослідження;
- визначити особливості трансформації політичної системи Французького королівства у I половині XVII ст.;
- з'ясувати геополітичне становище Франції у досліджуваній період;
- висвітлити ключові пріоритети зовнішньополітичного курсу Французького королівства у I половині XVII ст.;
- дослідити практичне втілення концепції «державного інтересу» кардиналом Рішельє та його роль у становленні Вестфальської системи міжнародних відносин;

Об'єкт дослідження – зовнішня політика Французького королівства у I половині XVII ст.

Предметом дослідження є стратегічні цілі, дипломатичні та військові методи реалізації зовнішньополітичного курсу Франції, а також механізми внутрішньополітичної та фінансово-адміністративної мобілізації держави для забезпечення її європейської гегемонії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють I половину XVII ст. Нижня хронологічна межа обумовлена завершенням гугенотських війн, приходом до влади Генріха IV Бурбона та початком трансформації політичної системи Франції й проєктування зовнішньополітичних цілей з урахуванням тогочасних геополітичних реалій. Верхня межа – завершенням Тридцятилітньої війни (1648 р.), закріпленням гегемонії Франції за підсумками Вестфальського миру та становленням вестфальської системи міжнародних відносин в основі якої було закладено французьку концепцію *raison d'état*.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Французького королівства в його історичних кордонах першої половини XVII століття, а також

географічний простір загальноєвропейського воєнно-дипломатичного протистояння (передусім терени Священної Римської імперії німецької нації, Іспанських Нідерландів, Північної Італії та прикордонних областей Ельзасу і Лотарингії), де безпосередньо реалізовувалися стратегічні завдання французької зовнішньої політики та проходили бойові дії Тридцятилітньої війни.

Методологічну основу дослідження сформовано на принципах науковості, об'єктивності, системності та історизму із застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів. Зокрема, історико-генетичний та історико-хронологічний методи дозволили простежити еволюцію французької дипломатії та послідовність її дій у Тридцятилітній війні; історико-системний підхід забезпечив аналіз внутрішньополітичного устрою та фінансово-адміністративного апарату Франції як базового ресурсу її зовнішнього курсу; історико-компаративний метод уможливив зіставлення політичних стратегій кардиналів Рішельє та Мазаріні, тоді як метод історичної герменевтики та текстологічного аналізу забезпечив критичне опрацювання нормативно-правових актів, дипломатичної документації та теоретичної спадщини епохи для з'ясування закономірностей утвердження французької геополітичної гегемонії.

Наукова новизна і теоретичне значення бакалаврської роботи. Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному переосмисленні взаємозв'язку між процесами внутрішньополітичної модернізації Французького королівства та реалізацією його зовнішньополітичного курсу у першій половині XVII ст., де принципи абсолютизації влади, інституційного реформування та фінансово-адміністративної централізації визначено як ключові детермінанти успішного впровадження концепту *raison d'etat* та досягнення країною континентальної гегемонії. Теоретичне значення дослідження визначається концептуалізацією механізмів трансформації ранньомодерної держави з релігійно-ідеологізованої парадигми міжнародних відносин у прагматично-раціональну, що суттєво поглиблює наукові уявлення про закономірності формування балансу сил та інструменти дипломатично-воєнної мобілізації в умовах загальноєвропейської кризи першої половини XVII століття.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їхнього використання як теоретико-методологічного підґрунтя для подальших наукових розвідок із питань трансформації ранньомодерної державності, еволюції європейської системи міжнародних відносин та генези дипломатії Нового часу. Сформульовані висновки мають прогностичну цінність для аналізу сучасних моделей балансу сил і реалізації безпекових стратегій в умовах затяжних міждержавних криз. Матеріали роботи мають прикладне значення для освіти та можуть бути залучені при підготовці загальних і спеціальних курсів із всесвітньої історії, історії міжнародних відносин та політичної думки раннього Нового часу, сприяючи об'єктивному висвітленню причинно-наслідкових зв'язків між внутрішньою інституційною трансформацією держав та їхньою спроможністю захищати суверенітет на міжнародній арені.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (47 позицій).

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Історіографічний огляд.

Важливість зовнішньополітичного курсу Франції у I половині XVII ст. для Європи в контексті становлення французької гегемонії та утвердження принципу державного інтересу за підсумками Тридцятилітньої війни й зумовили популярність досліджень цієї проблематики як істориками, так і правниками й культурологами. Саме феномен французького абсолютизму як найбільш довершений формат консолідації королівської влади й обмеженні різноманітних політичних інституцій актуалізував дослідження саме внутрішньополітичних трансформацій. Варто також зазначити, що популярність кардинала Рішельє в літературу та кінематографі, призвела до певної гіперболізації саме періоду зовнішньої політики Франції, яка припадає на 1624–1642 рр., тоді як інші етапи є менш дослідженими в історіографії.

В цілому історіографію проблеми дослідження можна поділити на дві групи загальна та спеціально-тематична. Враховуючи актуальність тематики всередині кожної із груп можна застосувати географічний принцип систематизації літератури й виділити праці західних дослідників та українських істориків.

Загальна частина історіографії проблеми – це теоретико-концептуальні праці з історії Франції чи ранньомодерного часу або дипломатії, аналіз яких дозволяє простежити характерні тенденції розвитку внутрішньополітичних та міжнародних інституцій, а відтак і їх вплив на зовнішньополітичний курс Французького королівства у досліджуваний період.

Натомість спеціально-тематичну історіографію складають дослідження, які присвячені безпосередньо французькій дипломатії I половини XVII ст. або історії Франції цього періоду чи ключовим політичним персоналіям, причетним до реалізації зовнішньополітичного курсу Французького королівства у досліджуваний період.

Аналіз фундаментальної концепції «Ідентичності Франції», сформульованої й представленої у працях видатного французького історика, лідера другої генерації школи «Анналів» Фернана Броделя, дозволяє реконструювати глибокі структурні закономірності розвитку французької держави раннього Нового часу. Крізь призму броделівської методології, зовнішня політика Парижа в епоху Тридцятилітньої війни та Вестфальського конгресу постає не як ланцюжок випадкових дипломатичних рішень, а як результат взаємодії довготривалих історичних, географічних та демографічних факторів [10; 11; 12].

Не менш актуальним для нашого дослідження є аналіз концепції Френсіса Фукуями, викладеної у його фундаментальній праці «Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції», який дозволяє глибше зрозуміти інституційну еволюцію європейських держав ранньомодерного часу. Крізь призму його теоретичної рамки, французький абсолютизм епохи кардиналів Рішельє та Мазаріні постає як специфічний, дещо парадоксальний етап державотворення, що суттєво відрізнявся від англійського чи китайського історичних шляхів [38].

У контексті децентралізації європейської історії вагоме місце посідає фундаментальна праця Нормана Дейвіса «Європа: Історія». Автор розглядає події першої половини XVII століття у загальноконтинентальному масштабі, акцентуючи увагу на переході від середньовічної конфесійної моделі міжнародних відносин до модерної секуляризованої системи, що базується на державному суверенітеті. Н. Дейвіс визначає Францію як головного архітектора Вестфальського порядку, який юридично закріпив примат державного інтересу (*raison d'état*) над релігійною солідарністю [17].

У класичній структурі дослідження міжнародних відносин раннього Нового часу праця Генрі Кіссінджера «Дипломатія» виступає базовим теоретичним орієнтиром для аналізу зовнішньополітичних систем. Автор розглядає Тридцятилітню війну та Вестфальський мир як переломний момент в історії світової політики – перехід від середньовічного прагнення до всесвітньої імперської єдності до модерної системи, заснованої на балансі сил. Центральною

фігурою цієї трансформації Г. Кіссінджер визначає першого міністра Франції кардинала Рішельє [21].

Г. Кіссінджер детально аналізує інтелектуальний та політичний прорив кардинала Рішельє, який першим серед європейських державних діячів підніс «державний інтерес» (*raison d'état*) до рівня головного принципу зовнішньої політики. У реалістичній парадигмі автора дії Парижа розглядаються як радикальний розрив із середньовічною традицією конфесійної солідарності. Кіссінджер наголошує на парадоксі: будучи кардиналом католицької церкви, Рішельє підпорядкував релігійні почуття виживанню та величі секулярної держави. Саме це дозволило Франції укласти союзи з протестантськими князями Німеччини та Швецією заради нейтралізації загрози з боку Габсбургів, що стало зразком для європейської дипломатії на наступні століття.

Новий ракурс для осмислення результатів Тридцятилітньої війни пропонує Генрі Кіссінджер у своїй пізній узагальнюючій монографії «Світовий порядок». Автор аналізує Вестфальську систему не просто як локальну угоду між європейськими монархами, а як радикально нову концептуальну модель світоустрою, яка вперше в історії замінила прагнення до універсального (імперського чи релігійного) панування принципами плюралізму та процедурного нейтралітету. Франція у цій системі координат постає як держава, що зламала старий середньовічний порядок і водночас виступила головним бенефіціаром нової нормативної бази міжнародного права [22].

Щодо української історіографії, то варто виокремити працю В. О. Балуха та В. П. Коцура «Ранньомодерна Європа». Автори здійснюють комплексний системний аналіз трансформаційних процесів, які охопили європейський континент у XVI–XVII століттях, розглядаючи Тридцятилітню війну та формування вестфальської системи як кульмінаційну точку тривалого транзиту від середньовічного партикуляризму до держав модерного типу. У межах цієї праці зовнішня політика Французького королівства та інституційні особливості його абсолютистської моделі піддаються детальному критичному розбору [8].

Особливо актуальним для нашого дослідження є монографії Вадима Ададура «Історія Франції. Королівська держава та створення нації», концептуальні положення, якої дозволяють сформулювати цілісне й класичне узагальнення щодо зовнішньополітичного курсу Парижа у першій половині XVII століття. Крізь призму його дослідження, зовнішня політика епохи кардиналів Рішельє та Мазаріні постає як складний інституційний та геополітичний процес, який характеризується такими закономірностями. Результати Вестфальського миру (1648 р.) оцінюються автором як фундаментальний крок на шляху формування модерної французької нації. Інкorporація стратегічних плацдармів (Ельзасу, Трьох єпископств) та усунення загрози габсбурзького оточення вперше зафіксували чіткі східні межі королівства у міжнародно-правовому полі. Ця юридична фіксація безпечних кордонів створила необхідні ментальні та адміністративні умови, за яких Париж зміг перейти від оборонного виживання до довготривалого процесу соціокультурної уніфікації французького простору [7].

Щодо спеціально-тематичної історіографії, то варто акцентувати вагу на монографії Еммануеля Ле Руа Ладюрі «Королівська держава: Від Людовіка XI до Генріха IV, 1460–1610». Здійснений автором глибокий структурний аналіз еволюції владних інститутів дозволяє узагальнити генезу тієї державної моделі, яку у першій половині XVII століття кабінети Рішельє та Мазаріні адаптували для реалізації своїх масштабних зовнішньополітичних завдань. Автор приділяє особливу увагу зовнішньополітичним концепціям Генріха IV Бурбона та аналізує їх вплив на подальший розвиток французької дипломатії [3].

Вагомим здобутком української науки став детальний розбір інтелектуальних засад французької геополітики, здійснений у серії ґрунтовних розвідок Сергія Саранова. Автор увів у вітчизняний обіг глибоку герменевтичну за замовленням критику «Політичного заповіту» кардинала Рішельє. Український дослідник переосмислив традиційні уявлення про французький «макіавеллізм», продемонструвавши, що категорія «миру» та концепт державного інтересу (*raison d'état*) у політичній програмі Рішельє завжди

підпорядковувалися вищій християнській та інституційній моралі – служінню суверенній державі. Крім того, С. Саранов здійснив важливу критичну рецепцію західних політичних теорій, вказавши на ризики надмірної модернізації та штучного очищення дипломатії XVII століття від релігійних і соціокультурних факторів епохи [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35].

Концептуальні положення та інституціональний підхід Валерія Григоровича Ціватого дозволяють сформулювати цілісне наукове узагальнення щодо зовнішньої політики Франції та еволюції дипломатичної практики у першій половині XVII століття. Крізь призму його розвідок, зовнішньополітичний курс Парижа епохи Тридцятилітньої війни та Вестфальського миру характеризується такими ключовими закономірностями: Перехід до постійної та професійної дипломатії; Досягнення «конгруентного дискурсу» на Вестфальському конгресі; Раціоналізація та секуляризація політичних ідеологем [40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47].

Таким чином, історіографія проблеми дослідження є обширною та багатогранною, складається з загальних та спеціально-тематичних розвідок. Загалом, накопичений у науці теоретичний і фактичний матеріал є репрезентативним та верифікованим. Він створює надійний і збалансований методологічний фундамент для подальшого комплексного дослідження дипломатичної стратегії та системних успіхів Французького королівства на шляху до його Вестфальського тріумфу.

1. 2. Джерельний комплекс.

Реконструкція зовнішньополітичного курсу Французького королівства у першій половині XVII ст. базується на комплексному й репрезентативному масиві джерел, значна частина яких належить до публікацій офіційного та приватного походження. Специфіка досліджуваної доби, позначена переходом від релігійного прагматизму до концептуалізації державного інтересу, зумовлює необхідність типологічної класифікації залученого матеріалу. Відтак, за

функціональним призначенням та походженням використані джерела диференційовано на чотири взаємопов'язані групи: нормативно-правові акти та документи державного діловодства, джерела особистого походження (его-документи), пам'ятки політико-філософської думки, а також міжнародні договори та матеріали дипломатичних зносин.

Першу групу джерел становлять документи офіційного походження, що відображають інституційне забезпечення та внутрішні механізми реалізації зовнішньої політики Парижа. Особливе значення для розуміння фінансового та мобілізаційного потенціалу Франції напередодні та під час Тридцятилітньої війни мають королівські ордонанси, едикти та декларації Людовика XIII, що регламентували фінансування армії та утримання дипломатичного корпусу. Важливим емпіричним матеріалом слугують протоколи засідань Королівської ради та матеріали роботи Генеральних штатів 1614–1615 рр., аналіз яких дозволяє простежити динаміку внутрішньополітичної боротьби навколо питань вектору зовнішньої експансії та подолання проіспанських тенденцій у середовищі вищої аристократії [1; 2].

Фундаментальне значення для розкриття суб'єктивного чинника у формуванні геополітичних пріоритетів Франції має друга група джерел – матеріали особистого походження (епістолярна та мемуарна спадщина). Центральне місце у цьому пласті посідають багатотомні «Мемуари» кардинала Рішельє (*Mémoires du cardinal de Richelieu*), які, попри свій апологічний характер, виступають незамінним джерелом для реконструкції ухвалення стратегічних рішень корони у межах антигабсбурзької коаліції. Доповнюють цей наратив мемуари тогочасних військових і державних діячів, зокрема герцога де Сюллі та Франсуа де Ларошфуко, що уможлиблює верифікацію наведених Рішельє відомостей та відтворення альтернативних поглядів на доцільність залучення Франції до загальноєвропейського збройного конфлікту [4; 5].

Унікальні відомості щодо повсякденної практики ведення переговорів та координації дій французьких агентів за кордоном містить епістолярна спадщина епохи. Ключовим джерелом у цьому контексті є фундаментальне дев'ятитомне

видання листів, дипломатичних інструкцій та державних паперів першого міністра, упорядковане Ж. Авебас-Лакруа (*Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État du cardinal de Richelieu*). Аналіз офіційного листування Рішельє з послами у Римі, Стокгольмі, Мадриді та Гаазі дозволяє детально проаналізувати методи французької «дипломатії пістолів» (субсидування союзників) та технології створення шведсько-французького альянсу. Окрім того, залучення листування наступника Рішельє – кардинала Джуліо Мазаріні – дає змогу простежити спадкоємність зовнішньополітичного курсу на фінальному етапі війни [5].

Третю групу джерел формують пам'ятки політичної думки, які виконували функцію ідеологічного обґрунтування та легітимізації дій Франції на міжнародній арені. Базовим джерелом цієї категорії є «Політичний заповіт» кардинала Рішельє (*Testament politique*), у якому зафіксовано перехід від конфесійного принципу побудови міждержавних відносин до концепції захисту суверенітету та утвердження «природних кордонів» королівства. Ця праця дає змогу реконструювати доктринальні засади тогочасної французької геополітики, спрямованої на системне послаблення домінування династії Габсбургів у Європі [20].

Четверту, підсумкову групу джерел складають акти міжнародного права та офіційні дипломатичні документи, що юридично закріпили результати зовнішньополітичної діяльності Французького королівства досліджуваного періоду. Головним джерелом тут виступає текст Мюнстерського мирного договору (*Instrumentum Pacis Monasteriense*) від 24 жовтня 1648 року, що увійшов до складу Вестфальського миру. Системний аналіз статей цього договору дозволяє з'ясувати характер і масштаби територіальних надбань Франції (зокрема утримання трьох єпископств – Меца, Туля, Вердена, а також закріплення прав на Ельзас) та верифікувати її новий статус як держави-гаранта нової системи міжнародних відносин у Європі.

Таким чином, залучений комплекс різножанрових історичних джерел відзначається високим ступенем репрезентативності та інформативності.

Поєднання нормативних, наративних та дипломатичних матеріалів створює надійне методологічне підґрунтя для всебічного та об'єктивного розв'язання поставлених у бакалаврській роботі дослідницьких завдань, забезпечуючи репрезентативність джерельної бази та наукову достовірність фінальних висновків.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ у І ПОЛОВИНІ XVII СТ.

2. 1. Еволюція французького абсолютизму та централізація влади за Генріха IV та Людовіка XIII.

Завершення релігійних війн у Франції та інтронізація Генріха IV Бурбона як католицького монарха у 1589 р. започаткували якісно новий етап у розвитку королівства. Ключовими пріоритетами монархії стала стабілізація внутрішньополітичної ситуації та перехід до проєктування своїх зовнішньополітичних цілей в умовах протидії Габсбургам. Ключовим механізмом стабілізації політичної системи стало видання Нантського едикту у 1598 р., який проголошував католицизм офіційною державною релігією королівства та одночасно гарантував збереження певних прав за протестантською спільнотою. Відповідно до таємних статей едикту, за гугенотами закріплювався ряд урбаністичних центрів на півдні Франції, зокрема Ла-Рошель, Монпельє та Монтобан, де вони наділялися прерогативою утримувати власні збройні формування. Нантський едикт мав характер політичного компромісу. Попри незадоволення радикальних елементів в обох конфесійних таборах, документ виявився консенсусним для більшості тогочасного суспільства. Він заклав інституційне підґрунтя для переходу від мілітарного протистояння до пацифікації країни й нівелював колишню гостроту релігійного антагонізму [2].

Очевидно, що релігійні війни мали катастрофічні наслідки для Франції. Сільське господарство багатьох провінцій прийшло у занепад, промисловість і торгівля відчували величезні труднощі, державні фінанси були вичерпані. В таких умовах ключовим завданням було відновлення сильної королівської влади, в якій були зацікавлені всі верстви французького суспільства.

У тогочасній Франції спостерігалася помітна трансформація ідеологічних пріоритетів: радикальні памфлети монархомахів, які обґрунтовували право на повстання проти суверена, втратили колишню актуальність. Натомість провідне місце в політичній думці посів трактат Жана Бодена «Шість книг про державу» (1576 р.). У цій праці мислитель концептуалізував теорію абсолютного суверенітету, виступивши із критикою договірної теорії походження влади, яку відстоювали монархомахи. Обґрунтовуючи самодостатність королівської влади, Боден стверджував, що монарх є першоджерелом права та закону, що нівелювало необхідність апеляції до станово-представницьких органів, зокрема Генеральних штатів [8, с. 347].

Практична реалізація внутрішньополітичного курсу Генріха IV значною мірою спиралася на теоретичний фундамент концепції суверенітету Ж. Бодена. Прагнучи до консолідації абсолютної влади, монарх де-факто нівелював роль станово-представницьких інститутів, припинивши скликання Генеральних штатів, а також обмежив судову й політичну автономію Паризького парламенту, вимагаючи від нього повної субсидіарності. Крім того, у межах формування засад галліканізму, король рішуче протидіяв спробам папської курії втручатися у внутрішні справи французької церкви.

Успішність цієї державної стратегії забезпечувалася ефективним кадровим менеджментом, зокрема діяльністю першого міністра Максиміліана де Сюллі (1560–1641). Як представник нової генерації дворянства, Сюллі заклав підвалини фізіократичних тенденцій, розглядаючи аграрний сектор як ключовий драйвер економічного процвітання та альтернативу колоніальній експансії («перуанським скарбам»). Задля стабілізації селянських господарств уряд ініціював комплекс протекціоністських та реформаторських заходів: було регламентовано податковий тиск і заборонено конфіскацію аграрного інвентарю за борги. Програма відновлення передбачала надання громадам права викупу раніше відчужених общинних земель та реформування системи стягнення талей шляхом ліквідації корупційних схем і залучення до оподаткування прихованих капіталів. Одночасно було анульовано хронічні податкові недоїмки минулих

періодів, лібералізовано внутрішній ринок зерна через скасування міжпровінційних мит, розширено посівні площі за рахунок меліорації боліт та впроваджено інтенсивні методи господарювання шляхом диверсифікації культур (зокрема, кукурудзи, цукрового буряку та кормових трав) [8, с. 347].

Економічний курс уряду Генріха IV характеризувався виразним протекціонізмом та ранніми проявами меркантилізму. Центральне місце в державній політиці посідала модернізація промислового сектору, зокрема стимулювання текстильного, галантерейного та гобеленового мануфактурного виробництва. Прагнучи подолати імпорتنу залежність і сформувати замкнений цикл виробництва елітних тканин, монархія ініціювала масштабне насадження тутових насаджень для забезпечення внутрішнього ринку власним шовком-сирцем. Регуляторна політика уряду поєднувала жорсткі рестрикційні заходи – такі як заборона експорту вітчизняної сировини для зниження собівартості кінцевого продукту – із фінансовим протекціонізмом у вигляді прямого субсидіювання підприємців за рахунок коштів королівської скарбниці. Одночасно відбувалася розбудова торговельної інфраструктури: модернізація сухопутних шляхів сполучення, заснування регулярної поштової служби та впровадження міжміського пасажирського сполучення за допомогою лінійних лінійних екіпажів (омнібусів), що суттєво інтенсифікувало внутрішній товарообіг.

Трансформація політичної системи Франції за доби Генріха IV супроводжувалася суттєвою централізацією державного апарату та обмеженням політичного впливу старої аристократії. Королівська влада послідовно усувала представників традиційної знаті від прийняття рішень у межах Королівської ради та позбавила їх важелів впливу на зовнішньополітичний курс держави. Інституційні зміни ознаменувалися відмовою від скликання Генеральних штатів на користь вузькоспеціалізованих дорадчих органів – зібрань нотаблів, члени яких призначалися безпосередньо монархом. У сфері регіонального управління було впроваджено інститут генеральних намісників; володіючи повним довірам суверена, ці посадовці перебрали на себе фінансове адміністрування в

провінціях, де-факто редукувавши повноваження місцевих губернаторів-аристократів до суто мілітарних функцій. Важливою віхою інституціоналізації чиновницького апарату стала реформа системи продажу державних посад, легалізованої ще за Франциска I. Із запровадженням полетти – спеціального щорічного фіскального збору – право володіння посадою набуло спадкового характеру. Це консолідувало позиції нової чиновницької еліти, так званого «дворянства мантиї», яке монополізувало ключові ланки центральної та провінційної адміністрації, дипломатичний корпус, а також інтегрувалося в церковні структури [7, с. 230].

Економічне піднесення Франції у першій чверті XVII ст. дозволило Генріху IV активізувати зовнішню політику, спрямовану проти експансії Габсбургів. Нівелюючи внутрішній релігійний радикалізм, монарх прагнув консолідувати навколо Франції ширшу антигабсбурзьку коаліцію європейських протестантських держав (зокрема Англії, Голландії, Швейцарії, скандинавських та німецьких князівств). Попри масштабну фінансову та мілітарну підготовку до воєнної кампанії на іспанському, італійському та рейнському напрямках, розгортання повномасштабного конфлікту було зірвано у 1610 році через убивство короля Франсуа Равальяком – представником радикальних католицьких кіл, що сприймали релігійну політику суверена як ворожу [17, с. 558].

Перехід влади до регентського уряду Марії Медичі та її фаворита К. Кончіні в період малолітства Людовіка XIII актуалізував кризу королівської прерогативи. Незважаючи на міцний фінансовий базис династичного союзу Медичі та Бурбонів (600 тис. крон приданого), легітимність регентші була підірвана як складною історією шлюбу (що відбувся після ліквідації планів легітимізації фаворитки Габріель де Естре), так і стійкими чутками про причетність королеви до змови 14 травня 1610 року [17, с. 559].

Ця легітимаційна криза спровокувала аристократичну реакцію, інструментом якої стало скликання Генеральних штатів 1614 року. Прагнення вищої знаті використати асамблею для децентралізації влади зазнало фіаско

через трансформацію структури третього стану, де посилювалися позиції легалізованого чиновництва та підприємницьких кіл. Декларувавши прихильність до абсолютної монархії, третій стан, підтриманий родовим дворянством, ізолював аристократичну опозицію, що перетворило Генеральні штати 1614 року на маніфестацію розмежування соціальних сил на користь урядового централізму.

Консолідація абсолютизму після розпуску Генеральних штатів 1614 р. відбувалася на тлі відновлення релігійного конфлікту (1614–1629 рр.), спричиненого антигугенотською політикою в Беарні. Попри настання повноліття Людовіка XIII, державний курс і надалі контролювався регентським табором Марії Медичі та К. Кончіні. Опозиція з боку Паризького парламенту виявилася недостатньою для усунення фаворита від фінансових ресурсів. У результаті внутрішньопалацового перевороту 24 квітня 1617 р., організованого королем за порадою А. де Люїля, К. Кончіні було ліквідовано підрозділом капітана Вітрі. Це дозволило Людовіку XIII зосередити повноту влади у своїх руках і санкціонувати заслання Марії Медичі [10, с.187].

Таким чином, утвердження при владі Генріха IV після завершення релігійних війн актуалізувало завдання регенерації економічного потенціалу Французького королівства та стабілізації його політичної системи. Головним інструментом цієї державної стратегії стала імплементація курсу на консолідацію королівської прерогативи у формі абсолютизму. Попри тимчасову дестабілізацію та загострення центробіжних тенденцій у період регентства Марії Медичі, започаткований вектор централізації отримав своє логічне продовження за самотійного правління Людовіка XIII. Силowe усунення фаворитизму та залучення до державного управління кардинала Рішельє забезпечили остаточний триумф абсолютистської моделі й нейтралізацію внутрішньої опозиції.

2. 2. Модернізація державного апарату Франції за кардинала Рішельє та її вплив на реалізацію зовнішньополітичного курсу.

Визначальним чинником внутрішньополітичного транзиту Французького королівства до моделі зрілого абсолютизму стала державна діяльність першого міністра Людовіка XIII – кардинала Рішельє (Армана Жана дю Плессі). Саме з його фігурою пов'язана радикальна зміна владної парадигми, яка виражалася у безкомпромісному наступі на традиційні привілеї титулованої аристократії та релігійно-політичну автономію Гугенотської конфедерації. Унікальність історичної ролі Рішельє полягала в тому, що він виступив не лише безпосереднім архітектором та прагматичним провідником централізаторських реформ, а й ключовим теоретиком абсолютної монархії раннього нового часу.

Політичне сходження майбутнього першого міністра розпочалося за правління Генріха IV з отримання єпископської кафедри в Люсоні (регіон Пуату), а вже під час роботи Генеральних штатів 1614 року він заявив про себе як лідер делегації від духовного стану. Попри подальшу інституційну інтеграцію до Королівської ради при регентстві Марії Медичі у 1616 році та період вимушеної політичної опали, у 1624 році Рішельє остаточно повернувся до вищих ешелонів влади [8, с. 350–351].

Очоливши кабінет в умовах глибокої кризи монаршої прерогативи, системних міжстанових суперечностей та крихкого миру з протестантською опозицією, кардинал перебрав на себе фактичне керівництво державою на наступні шістнадцять років (1624–1642 рр.). Спираючись на власну програму, зафіксовану у «Політичному заповіті», де абсолютними пріоритетами проголошувалися «велич короля та могутність королівства», Рішельє підпорядкував внутрішні ресурси Франції завданням геополітичного домінування, перетворивши модернізований ним державний апарат на головний інструмент антигабсбурзької зовнішньої політики [20].

Характеризуючи стан Французького королівства на момент свого входження до складу уряду, кардинал Рішельє (який отримав цей духовний титул від Папи у 1619 році) у своїй фундаментальній праці «Політичний заповіт»

констатував глибоку деструкцію державного суверенітету. Перший міністр зазначав, що на початку його урядування країна перебувала в стані фактичного дуалізму влади через релігійно-політичний партикуляризм гугенотів, а вища аристократія та найбільш впливові провінційні губернатори демонстрували відверте ігнорування королівської прерогативи, позиціонуючи себе повноправними володарями на місцях. Своєю стратегічною програмою Арман Жан дю Плессі проголосив тріаду завдань, спрямованих на утвердження абсолютної величі монарха та консолідацію могутності держави [20].

Уся подальша реформаторська діяльність першого міністра підпорядковувалася реалізації цієї політичної доктрини. Ключовими етапами вказаного курсу стали нівелювання автономних інституцій та ліквідація військово-політичної структури гугенотів, послідовне усунення від реальних важелів управління сепаратистськи налаштованої регіональної знаті, а також інституційне зміцнення та уніфікація вертикалі влади за допомогою розширення повноважень генеральних інтендантів. Наслідком реалізації цього централізаційного комплексу заходів стало відновлення статусу Франції як одного з ключових суб'єктів загальноєвропейської геополітики.

Збройне протистояння з гугенотською опозицією, очолюваною герцогом Анрі де Роганом (1579–1638 рр.), тривало впродовж 1621–1629 років і завершилося повною інституційною капітуляцією протестантського руху. Ключовою подією цієї кампанії стала тривала облога та падіння у 1628 році стратегічного оплоту гугенотів – морського порту Ла-Рошель. Втрата цієї ключової фортеці, поєднана з ліквідацією муніципальних привілеїв та автономії протестантських міст, остаточно зламала організований опір реформатів, змусивши їх до капітуляції у 1629 році [17, с.583].

Підписаний в Але (Лангедок) «Едикт милості» продемонстрував прагматизм королівської влади: документ підтверджував базові релігійні свободи Нантського едикту, зокрема право на вільне сповідання кальвінізму, проте повністю скасовував усі норми, що гарантували гугенотам політичні права. Наслідком цього кроку позбавлення протестантів права утримувати власні

фортеці та військові гарнізони, що де-факто означало ліквідацію їхньої військово-політичної автономії всередині Французького королівства [2].

Важливим вектором внутрішньої політики кардинала Рішельє стала системна модернізація та централізація державного апарату абсолютної монархії. Ключовим інструментом у подоланні провінційного партикуляризму, уособленого традиційними губернаторами та регіональними штатами, стала інституціоналізація системи інтендантів. Цей інститут, що зародився ще у XVI ст. у формі регулярних цільових відряджень секретарів Великої ради як повноважних представників монарха на периферії, за урядування Рішельє трансформувався із тимчасових місій у постійний орган регіонального управління. У руках інтендантів було консолідовано практично весь спектр цивільної, фінансової та судової влади у провінціях, тоді як поза їхньою безпосередньою компетенцією залишалося лише військове командування [7, с. 230].

Реформаторський задум першого міністра не передбачав радикального одномоментного скасування інституту губернаторів; натомість у підвладних їм регіонах паралельно впроваджувалася посада інтенданта, що де-факто зводило колишні широкі повноваження родової аристократії до репрезентативних, суто почесних функцій. Як зазначає В. Ададуров: «У Франції встановилося двовладдя: королівську владу представляли дві системи управління – традиційна, губернаторська, і модерна, інтендантська. Папаралельне функціонування двох систем цілком відповідало інтересам Французької корони, яка не вступала в конфлікти з прихильниками традиційної політичної системи, даючи можливість архаїчним інституціям і звичаям»помирати власною смертю» [7, с. 231].

На противагу більшості державних посад тогочасної Франції, які підлягали продажу (венналітету) та спадкуванню, посади інтендантів заміщувалися вихідцями з третього стану і не ставали приватною власністю. Стратегічний розрахунок Рішельє полягав у протиставленні великим титулованим землевласникам нетитулованого, особисто відданого короні бюрократичного

апарату, який послідовно акумулював реальні адміністративні важелі на місцях. Попри це, остаточне перетворення інтендантів на непорушний фундамент провінційної адміністрації завершилося вже у добу правління Людовіка XIV [7, с. 231].

Керуючись доктриною «державного інтересу» та ставлячи суверенні прерогативи корони вище конфесійних пріоритетів, кардинал Рішельє здійснював послідовну протидію проявам феодалної реакції на всіх рівнях – від папського престолу до вищої світської аристократії та представників правлячої династії. Політичним ідеалом першого міністра виступала абсолютизована держава із безкомпромісним верховенством королівської влади над усіма станами, включно з привілейованим нобілітетом. Будучи дворянином за походженням, Рішельє не прагнув ліквідації станової структури чи майнового статусу шевальє, проте наполягав на обов'язковій інтеграції дворянства у державну систему, що передбачало безумовне підпорядкування загальнонаціональному законодавству та служіння суверену [39, с. 5].

Будь-які вияви аристократичної фронди та придворних інтриг придушувалися урядом із максимальною жорсткістю. За безпосередньої ініціативи кардинала від двору були ізольовані найвпливовіші фігури опозиції – королева-мати Марія Медичі та брат монарха, принц-герцог Орлеанський Гастон. Показовим актом ліквідації магнатського свавілля стала страта великого землевласника та за сумісництвом губернатора Лангедоку герцога Монморансі за його участь у протиправній змові. Інші лідери аристократичного опору, зокрема герцог Вандом та герцог Гіз, були змушені рятуватися втечею та емігрувати за межі королівства [26, с. 17].

Важливим елементом правової уніфікації та подолання залишків феодалного партикуляризму стало видання декрету про руйнування внутрішніх замків та укріплень, що втратили оборонне значення для держави. Крім того, з метою збереження військового потенціалу стану та утвердження монополії держави на насильство, Рішельє запровадив сувору заборону на дуелі;

порушення цього едикту каралося депортацією з Франції, незалежно від фінального результату поєдинку [Едикт].

У контексті консолідації владних повноважень в інституті монарха, суттєвим вектором діяльності першого міністра стало системне обмеження політичних амбіцій Паризького парламенту. Будучи вищою судовою інстанцією, ця установа володіла прерогативою реєстрації королівських ордонансів, проте починаючи з XVI ст. вона почала узурпувати право на касувальне обговорення та відхилення правових актів корони (право ремонстрації). Зазначена практика суттєво послаблювала королівську прерогативу, змушуючи суверена особисто з'являтися на засідання судових палат для застосування процедури *lit de justice* з метою примусової реєстрації документів [10, с. 98].

Для нівелювання цього децентралізаційного чинника кардинал Рішельє радикально ревізував повноваження вищого суду, позбавивши парламент права відмовляти у верифікації монарших указів. З метою подолання супротиву суддівського корпусу, уряд вдався до рішучих адміністративно-фінансових заходів, застосувавши механізм примусового викупу спадкових посад у найбільш опозиційно налаштованих членів парламенту, що дозволило суттєво послабити автономію «дворянства мантиї».

Очевидно, що такі радикальні дії потребували належної підтримки монарха та тогочасної політичної еліти, однак кардинал Рішельє ефективно співпрацював з усіма суб'єктами політичного процесу, акцентуючи увагу на тому, що його головним завданням є зміцнення королівської влади та процвітання Франції.

Ще одним важливим напрямком внутрішньої політики Людовіка XIII та кардинала Рішельє стала асиміляція «не-французьких» провінцій, яка досягла свого апогею уже за Людовіка XIV. Після ліквідації гугенотської конфедерації, у 1628 р. Рішельє домігся розпуску провінційних штатів у Дофіне, а згодом остаточно утвердив контроль інтендантів над провінційними асамблеями Бургундії, Бретані й Провансу [7, с. 233].

Розвиваючи конкордатні традиції своїх попередників, перший міністр послідовно обмежував автономію галліканської церкви, інтегруючи її вищих

прелатів у загальнодержавну систему фіскальних зобов'язань. Прагматичний підхід кардинала до релігійної сфери виявився у висуненні вимог щодо систематичного субсидування королівської скарбниці за рахунок церковних бенефіцій. Безкомпромісність цього курсу засвідчили події 1641 р., коли у відповідь на фінансовий демарш єпископату Рішельє санкціонував арешт кількох вищих ієрархів, змусивши духовний стан безумовно підкоритися волі суверена.

Паралельно перша половина XVII ст. ознаменувала собою завершальний етап легального функціонування інститутів протестантського самоврядування, зокрема синодів реформаторських церков. Ця тенденція до конфесійної уніфікації згодом логічно завершилася у 1659 році, коли Людовік XIV законодавчо заборонив подібні зібрання, що започаткувало процес остаточної ліквідації залишків цивільних та релігійних прав гугенотської меншини [30, с. 184].

Таким чином, зазначений комплекс заходів дозволив Рішельє реалізувати стратегічне завдання з формування високоцентралізованого апарату державної влади. Така прагматична модернізація цілковито релевантна його ідеологічній доктрині, що базувалася на концепті провіденційного (божественного) походження та абсолютного характеру монаршої прерогативи.

2. 3. Еволюція французького дипломатичного відомства в контексті централізації державного управління першої половини XVII ст.

Перша половина XVII століття стала переломним етапом у формуванні європейської дипломатії раннього нового часу. Саме в цей період відбувався інтенсивний транзит від середньовічної, дискретної практики відправки тимчасових посольств до створення постійно діючих, централізованих зовнішньополітичних відомств модерного типу. У Французькому королівстві цей процес був нерозривно пов'язаний із кристалізацією інститутів абсолютної монархії та реалізацією політичної доктрини першого міністра Людовіка XIII –

кардинала Рішельє. Прагнення корони зосередити повноту влади в руках суверена та ліквідувати центробіжні прагнення титулованої знаті прямо детермінувало потребу у реформуванні дипломатичного інструментарію, який мав перетворитися з інструменту аристократичного партикуляризму на монопольну прерогативу держави.

Центральним елементом реформування зовнішньополітичного апарату Франції стало функціональне виокремлення та посилення ролі Державного секретаріату закордонних справ (*Secrétaire d'État aux Affaires étrangères*). Заснована ще наприкінці XVI століття, ця посада тривалий час залишалася обтяженою внутрішньоадміністративними функціями, оскільки управління зовнішніми зносинами розподілялося за географічним принципом між кількома секретарями, які паралельно керували французькими провінціями [23, с. 23].

За урядування кардинала Рішельє відбулася остаточна інституціоналізація та уніфікація відомства. Уся повнота координації зовнішньої політики була консолідована в руках одного профільного статс-секретаря (зокрема, значний внесок у цей процес зробили Шарль де Л'Обспін та Леон Бутьє, граф де Шавіньї). Державний секретаріат закордонних справ перетворився на чітко структуровану бюрократичну установу, яка здійснювала:

- систематизацію та аналіз дипломатичної кореспонденції;
- розробку уніфікованих інструкцій для французьких послів за кордоном;
- моніторинг міжнародної кон'юнктури в умовах Тридцятилітньої війни;
- управління першою професійною мережею постійних дипломатичних представництв [45, с. 250].

Важливою особливістю функціонування французьких дипломатичних відомств у зазначений період став поступовий перехід від станового принципу формування посольських місій до меритократичного. До початку XVII ст. дипломатія вважалася виключною сферою репрезентації вищої родової аристократії (дворянства шпаги), яка часто сприймала посольські посади як джерело приватного престижу або засіб реалізації власних політичних інтересів, що нерідко суперечили курсу корони.

Рішельє, послідовно підпорядковуючи внутрішні ресурси доктрині «державного інтересу», розпочав системне залучення до дипломатичної служби вихідців із судейського та адміністративного середовища – «дворянства мантиї», а також освічених представників третього стану і духовенства (яскравим прикладом є діяльність найближчого радника кардинала – отця Жозефа, відомого як «сірий кардинал») [46, с. 123–124].

На відміну від більшості цивільних і судових посад у Франції, які підлягали продажу (веналітету) та спадкуванню, посади у дипломатичному відомстві та дипломатичні ранги на місцях залишалися під прямим контролем першого міністра та короля. Вони не ставали приватною власністю, що робило дипломатичний корпус повністю залежним від волі центрального уряду. Посли перетворювалися на дисциплінованих чиновників, обов'язком яких було неухильне виконання волі суверена, а не демонстрація особистої величі.

Практичне функціонування розгалуженої мережі постійних дипломатичних представництв Франції (зокрема в Римі, Венеції, Лондоні, Мадриді, Стокгольмі та Стамбулі) супроводжувалося впровадженням новітніх методів оперативного управління та інформаційного забезпечення. Важливим кроком у цьому напрямку стало введення імперативної вимоги щодо регулярної та жорстко детермінованої звітності послів, депеші яких відтепер надходили до Парижа з фіксованою періодичністю, зазвичай двічі на тиждень. Запровадження такої інтенсивної комунікації дозволило королівському урядові оперативно реагувати на найменші коливання міжнародної кон'юнктури та синхронізувати дії регіональних місій у режимі реального часу [7, с. 272].

З метою убезпечення каналів зв'язку від зовнішніх перехоплень, насамперед з боку іспанських та австрійських Габсбургів, було здійснено радикальну модернізацію криптографічних засобів. Активне впровадження нових складних шифрів та залучення до роботи профільних секретарів-дешифрувальників мінімізували ризики витоку стратегічної інформації. Це перетворило дипломатичне листування на надійний та захищений інструмент реалізації державних рішень, недоступний для розвідувальних служб супротивників.

Паралельно посольські резиденції за кордоном трансформувалися у комплексні інформаційно-аналітичні центри з розвідувальними функціями. Обов'язок французьких дипломатичних агентів більше не обмежувався суто представницькими завданнями; вони акумулювали глибокі відомості не лише про кулуарне життя двору країни перебування, а й про її макроекономічний стан, наявні військові ресурси, логістичний потенціал та внутрішні соціально-релігійні суперечності. Такий прагматичний підхід до збору даних забезпечував перший міністр якісним аналітичним матеріалом для планування довгострокових геополітичних комбінацій.

Додатковим інноваційним інструментом французької дипломатії стала інтеграція зовнішньополітичного курсу з медіа-пропагандою. Завдяки заснуванню кардиналом Рішельє у 1631 р. офіційного періодичного видання «La Gazette», дипломатичне відомство отримало потужний важіль впливу на інформаційне поле. Преса почала активно використовуватися для цілеспрямованого формування міжнародної суспільної думки, нівелювання пропагандистських випадів ворожих держав та ідеологічної легітимації дій Французького королівства на загальноєвропейській арені [22, с. 31].

Таким чином, особливості функціонування дипломатичних відомств Франції у першій половині XVII століття визначалися глибокою інституційною модернізацією, бюрократизацією та десоціалізацією дипломатичної служби. Завдяки ліквідації децентралізаційного впливу аристократичної опозиції на зовнішню політику та зосередженню управління в межах єдиного Державного секретаріату закордонних справ, кардиналу Рішельє вдалося сконструювати гнучкий, професійний та централізований апарат. Ця докорінна інституційна трансформація забезпечила високу ефективність відстоювання національних інтересів Франції на міжнародній арені, перетворивши країну за підсумками Тридцятилітньої війни та Вестфальського миру на провідного архітектора нової геополітичної системи.

Отже, після завершення релігійних війн та приходу до влади Генріха IV Бурбона розпочалась трансформація політичної системи Французького

королівства, а саме посилення королівської влади та формування абсолютизму. Ключовими механізмами консолідації королівської влади стало врегулювання внутрішньополітичного протистояння компромісним шляхом, закріпленням Нантським едиктом, паралельно здійснюється комплекс заходів з мотивування дворянства до участі в економічному житті держави.

Істотне прискорення процесів централізації влади відбувається після приходу до влади першого міністра Армана Жана дю Плессі, який ліквідував політичну автономію гугенотів, заборонив дуелі та розвинув інститут інтендантів. Будучи князем церкви, кардинал Рішельє у внутрішній політиці був прихильником мінімізації ролі церкви у державному врядуванні, його політичні реформи сприяли модернізації Франції, а відтак і удосконаленню дипломатичних інституцій. Варто зазначити, що саме за кардинала Рішельє французька дипломатія набуває систематичного характеру, яка формується за меротократичним принципом. Усі ці заходи формують необхідні основи для проєктування зовнішньополітичних цілей на європейському континенті з метою претендування на реальну гегемонію.

РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ФРАНЦІЇ У І ПОЛОВИНІ XVII СТ.

3. 1. Концепція «великого задуму» Генріха IV та посилення міжнародної суб'єктності Французького королівства.

Завершення гугенотських війн, окрім стабілізації внутрішньополітичної ситуації вимагало вироблення нового зовнішньополітичного курсу, який враховував би усі геополітичні реалії та міжнародну конфігурацію у Європі наприкінці XVI – на початку XVII ст.

Якщо аналізувати територіальні здобутки Генріха IV, то вони були мінімальними, зокрема кілька країв у Савої, а також графство Беарн у Піренейських горах. Однак, саме такий підхід свідчив про те, що засновник династії бурбонів має якісно нове бачення до зовнішньополітичних стратегій, які не зводились до територіальної експансії, а є повноцінними концепціями, які враховують специфіку геополітичних реалій та реальні ресурси Королівства. Ключовим пріоритетом зовнішньої політики Генріха IV Бурбона стало збереження територіальної цілісності Королівства в кордонах, закріплених Като-Камбрійським мирним договором [7, с. 271–272].

Активне втручання Філіпа II короля Іспанії у внутрішньополітичне протистояння у Франції вимагало вироблення заходів із нейтралізації впливу цієї монархії на Францію. Ключова роль у цьому контексті належить укладенню Генріхом IV Вервенського миру з Іспанією у 1598 році. Цей договір не лише зобов'язав іспанську корону вивести свої війська з усіх окупованих французьких провінцій, де вони, як у випадку з Лангедоком, перебували ще з 1562 року, але й фактично зліквідував претензії Філіппа II на землі Французької корони. Ця дипломатична перемога дозволила Парижу на початку XVII ст. отримати необхідний перепочинок від виснажливого столітнього протистояння з Габсбургами, акумулювати матеріальні та військові ресурси до 1610 року і

підготувати підґрунтя для реалізації глобального зовнішньополітичного «Великого плану» Генріха IV [41, с. 206].

Наприкінці I десятиліття XVII ст. французька монархія зуміла нівелювати деструктивні наслідки Релігійних воєн, успішно консолідувавши економічний та військовий потенціал держави. Станом на 1610 рік Париж володів найчисельнішим суходільним контингентом у Європі, який налічував 110 тисяч піхотинців, 12 тисяч кавалеристів та 100 артилерійських знарядь. Попри таку мілітарну потужність, Генріх IV усвідомлював обмеженість автохтонних ресурсів для одноосібного протистояння габсбурзькій гегемонії. Керуючись принципами політичного прагматизму та будучи вільним від конфесійних упереджень своїх попередників Карла IX і Генріха III, монарх реанімував дипломатичну стратегію Генріха II щодо залучення до коаліції протестантських сил. Результатом цієї прагматизації зовнішньої політики стало укладення у 1609 році таємного союзного договору з низкою протестантських суб'єктів Священної Римської імперії, Швецією, Данією, Англією та Генеральними штатами Нідерландів, що заклало підвалини широкого антигабсбурзького фронту в Західній Європі.

Каталізатором збройного конфлікту мало виступити загарбання імператором Священної Римської імперії Рудольфом II територій Юліх-Клевського спадку, які перебували у сфері інтересів німецьких протестантських князів. Проте експульсія Габсбургів із ключових геополітичних позицій в Європі була лише прелюдією до ширшої програми французького монарха. Масштабність королівської ініціативи була концептуалізована його головним радником герцогом де Сюллі під назвою «Великий план». Уособленням другого етапу цієї доктрини виступав проєкт створення християнської конфедерації за гегемонії Франції. Дана модель пан'європейського устрою об'єднувала п'ятнадцять суб'єктів: шість спадкових, шість виборних монархічних устроїв та три республіки. Інтегруючи ресурсну базу держав-членів, нова політична архітектура покликана була мобілізувати Європу на відсіч мілітарній загрозі з боку Блискучої Порти [7, с. 272–272].

Інтенсифікація підготовки Франції до збройного паритету на континенті не залишилася поза увагою лідерів Габсбурзького блоку, які прагнули нівелювати загрозу з боку Парижа через інспірування внутрішніх заколотів та фінансовий підкуп опозиційних кіл. Ця конфронтація досягла апогею 14 травня 1610 року, коли внаслідок замаху Франсуа де Равальяка Генріх IV передчасно пішов із життя. Подальша маргіналізація королівських радників зумовила кардинальну ревізію французької дипломатії. Владу регентського уряду перейняли прихильники проіспанського вектора, які базували свою стратегію на ідеї релігійної уніфікації та повністю заперечували доцільність коаліційної взаємодії з протестантським табором [3, с. 338].

Важливим, хоча й тривалий час недооціненим складником зовнішньополітичної стратегії Генріха IV, стала ініціація систематичної колоніальної експансії, що ознаменувала вихід Франції на глобальну арену. Усвідомлюючи, що іспано-португальська монополія в Новому Світі є одним із наріжних каменів могутності Габсбургів, французький монарх за активної підтримки свого першого міністра герцога де Сюллі заклав підвалини французької колоніальної імперії. Ключовим вектором цієї політики став північноамериканський напрямок: під королівським патронатом експедиції Самюеля де Шамплена призвели до заснування Порт-Рояля (1605 р.) та Квебека (1608 р.), що започаткувало колонію Нова Франція. Застосовуючи прагматичний підхід через створення монопольних торгових компаній, Генріх IV прагнув не лише забезпечити корону новими джерелами прибутків (зокрема, від хутряного промислу), але й створити стратегічні плацдарми для майбутнього геополітичного тиску на Іспанію та Англію поза межами європейського континенту [10, с. 96–97].

Таким чином, основним здобутком зовнішньої політики Генріха IV Бурбона стала стабілізація міжнародного становища Французького королівства, досягнення миру з Іспанією, а відтак і збереження кордонів, визначених Като-Камбрезійським мирним договором. Мінімальні територіальні здобутки доповнювались активізацією колоніальної політики та формування

зовнішньополітичної стратегії «великого задуму», яка передбачала формування союзу із протестантськими князівствами з метою створення конфедерації християнських держав, яка б мала повністю нівелювати геополітичний та релігійний потенціал Габсбургів. Варто зазначити, що головні ідею «великого задуму» стануть ідейною основою подальшої імплементації принципу *raison d'état* у зовнішньополітичному курсі Франції та системі міжнародних відносин загалом.

3. 2. Трансформація зовнішньої політики Французького королівства в період регентства Марії Медічі.

Раптова деструкція владної вертикалі, викликана рецидивом політичного атентату проти Генріха IV у травні 1610 року, виступила потужним дестабілізаційним чинником для всієї архітектури європейських міжнародних відносин. Сходження на престол міноритарного монарха Людовіка XIII та подальша інституціоналізація регентського уряду Марії Медічі ініціювали радикальну ревізію колишнього стратегічного курсу Парижа.

Внутрішньополітичний простір королівства практично миттєво актуалізував латентні загрози: відбулася ескалація сепаратистських трендів серед аристократичної еліти (принців крові) та релігійно-політичної опозиції в особі гугенотського субстрату. За таких умов фінансова та ресурсна спроможність держави виявилася критично обмеженою, що унеможливило подальше розгортання та утримання повномасштабного мілітарного контингенту, раніше консолідованого для збройного паритету з Габсбурзьким блоком.

Важливим деструктивним детермінантом трансформації французької політики цього періоду став феномен фаворитизму, уособлений у стрімкому піднесенні італійського авантюриста Кончіно Кончіні (згодом – маркіза д'Анкр та маршала Франції). Отримавши безпрецедентний вплив на регентку Марію Медічі, Кончіні де-факто узурпував контроль над державним апаратом та

фінансовими потоками королівства. Прагнучи легітимізувати свій статус в очах традиційної французької аристократії та убезпечити себе від заколотів принців крові, фаворит став головним архітектором усунення від влади колишніх радників Генріха IV [7, с. 273].

У зовнішньополітичній сфері вплив Кончіні виявився в абсолютному підпорядкуванні державної стратегії принципам особистого збагачення та утримання влади. Для фінансування власних інтересів та підкупу непокірних магнатів фаворит ініціював розтрату королівської скарбниці, накопиченої для ведення майбутньої антигабсбурзької кампанії. Перебуваючи в уразливому становищі через ненависть з боку французького суспільства, Кончіні вбачав у зближенні з Іспанією зовнішнє джерело підтримки свого режиму, що остаточно заблокувало будь-які спроби Парижа повернутися до самостійної провідної ролі у європейських справах.

Ключовим вектором деформації зовнішньополітичної доктрини регентства став перехід від прагматичного геополітичного реалізму до засад конфесійної солідарності в межах католицького макрорегіону. Провідним ідеологом та інструментом цієї трансформації, окрім оточення Кончіні, виступила клерикальна угрупованість, відома в історіографії як «партія святош» (*parti des Dévots*). Представники цього владного консорціуму розглядали Мадрид та Відень не як традиційних геополітичних антагоністів Франції, а як фундаментальних гарантів збереження існуючого соціокультурного та релігійного устрою в Європі [8, с. 350–351].

Апогеєм зазначеної конвергенції став проект довгострокового франко-іспанського зближення, реалізований через класичний інструмент династичної дипломатії. Попри лавиноподібний супротив вітчизняних еліт та поглиблення дефіциту довіри з боку колишніх протестантських сателітів, у 1615 році регентський двір за безпосереднього кураторства Кончіні санкціонував укладення подвійного шлюбного альянсу. Інтеграція Людовіка XIII з інфантою Анною Австрійською, паралельно із заміжжям принцеси Єлизавети Бурбон із

майбутнім королем Філіппом IV, де-факто маркувала інтеграцію Франції у фарватер іспанського впливу та зумовила її тривалу геополітичну пасивність.

Екстраполяція проіспанських інтенцій на практичну дипломатію Парижа призвела до суттєвої дисфункції міжнародних союзів, ініційованих попереднім монархом. Французька корона фактично самоусунулася від активного арбітражу та військового втручання в територіальні диспути у Рейнському регіоні, зокрема навколо Юліх-Клевського спадку, мінімізувавши будь-яку субсидіарну чи дипломатичну підтримку Євангелічної унії [8, с. 351].

Як наслідок, тасмна антигабсбурзька ліга 1609 року втратила свою операційну спроможність; Англія та Генеральні штати Нідерландів реструктуризували свої оборонні стратегії без урахування французького чинника. Цей тривалий період дипломатичного вакууму та конфесійної редукції призвів до того, що на початковому етапі Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) Франція виявилася неспроможною оперативно рефлексувати на перші масштабні воєнні тріумфи австрійських та іспанських Габсбургів, що ледве не детермінувало встановлення тотальної імперської гегемонії на континенті. Лише насильницьке усунення Кончіно Кончіні внаслідок палацового перевороту 1617 р. та поступове згасання впливу Марії Медічі відкрили шлях до регенерації державних інститутів.

Таким чином, період регентства Марії Медічі за малолітнього короля Людовіка III ознаменувався відмовою від глобальних зовнішньополітичних задумів та спроби претендувати на гегемонію в Європі на основі формування антигабсбурзьких коаліцій. Обмеження зовнішньополітичних цілей до зближення з Іспанією істотно послабило міжнародні позиції Французького королівства та її відносини із протестантськими державами напередодні Тридцятилітньої війни. Водночас криза цієї дипломатичної моделі довела історичну безперспективність ігнорування національного інтересу на користь релігійної солідарності та приватних амбіцій тимчасовців, що зрештою створило об'єктивні передумови для приходу до влади кардинала Рішельє. Новий глава королівської ради змушений був здійснювати екстрену ревіталізацію колишніх

геостратегічних засад та докорінно перебудовувати архітектуру французької дипломатії задля повернення статусу великої європейської держави.

3. 3. Зовнішня політика кардинала Рішельє у контексті реалізації концепції *raison d'etat*

Деградація концепції конфесійної єдності Європи актуалізувала перед тогочасними державами потребу в архітектурі нового міжнародного порядку, який забезпечив би регулювання дипломатичних зносин і політичне виправдання конфесійного розколу. Оновлена система міжнародних відносин базувалася на взаємообумовлених категоріях – *raison d'etat* (державного інтересу) та балансі сил. Перша з них легітимізувала тезу, згідно з якою збереження і зміцнення держави виправдовує використання будь-яких засобів, що фактично нівелювало середньовічні релігійно-етичні обмеження в політичній практиці. Концепція балансу сил, прийшовши на зміну месіанським ідеям єдиної наддержави, вибудувала прагматичну надію: раціональне переслідування кожною нацією власних егоїстичних інтересів у довгостроковій перспективі сприятиме підтриманню загального миру.

Французьке королівство, будучи першою європейською національною державою, раніше за інших європейських акторів концептуалізувало та інтегрувало у свою дипломатичну практику принципи державного інтересу та балансу сил. Головний вектор зовнішньої політики Парижа визначався прагненням не допустити консолідації та ревіталізації Священної Римської імперії, оскільки відродження універсальної імперської влади загрожувало Франції втратою суверенітету та стратегічним підпорядкуванням. У цей період відбулася фундаментальна трансформація конфліктного простору: традиційний середньовічний дуалізм і суперництво між папським престолом та імператором було заміщено модерновою матрицею міждержавної конкуренції. Секуляризація зовнішньополітичного мислення, спричинена наслідками Реформації, нівелювала колишні конфесійні обмеження французької корони, розв'язавши їй

руки для експансивних дій. Тогочасні французькі стратеги чітко усвідомлювали, що системна криза та децентралізація Священної Римської імперії повністю відповідали національним інтересам Франції, відкриваючи перспективи для успішної реалізації східного вектора її зовнішньої політики [21, с. 50–51].

Надихала французів на такого роду ідеї абсолютно неперевершена історична постать – князь Церкви, Арман Жан дю Плессі, кардинал Рішельє, перший міністр Франції у період з 1624 по 1642 р. Після його смерті папа Урбан VIII сказав: «Якщо є на світі Бог,.. то кардиналу Рішельє доведеться багато що йому пояснити. А якщо ні,.. то він прожив дуже успішне життя» [21, с. 51].

Постать кардинала Рішельє посідає виняткове місце в інституційній історії, оскільки саме він виступив фактичним архітектором модерної системи міжнародних відносин. Проголосивши доктрину *raison d'état* (державного інтересу), перший міністр успішно імплементував її в зовнішньополітичну практику Французького королівства. Зусиллями Рішельє архаїчна середньовічна модель релігійного універсалізму в європейській дипломатії була заміщена секуляризованою концепцією національних інтересів, яка надалі детермінувала зовнішньополітичну стратегію Парижа. Якщо на початковому етапі своєї діяльності кардинал фокусувався на консолідації коаліційного потенціалу для стримування гегемонії Габсбурзького блоку, то його наступники трансформували цей курс у прагнення встановити французьке домінування на континенті. Згодом, унаслідок неможливості реалізації одноосібної супрематії, в Європі утвердився принцип політичної рівноваги (балансу сил), який еволюціонував від об'єктивної геополітичної даності до засадничої системної основи міжнародного правопорядку.

Прихід кардинала Рішельє до влади у 1624 році хронологічно збігся з апогеєм реалізації експансіоністського курсу імператора Священної Римської імперії Фердинанда II Габсбурга. Стратегічні інтенції віденського двору були спрямовані на ревіталізацію католицького універсалізму, ліквідацію протестантського чинника та радикальну централізацію імперських інститутів у країнах Центральної Європи. Зазначений комплекс контрреформаційних

ініціатив та мілітарних акцій детермінував розгортання Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) – масштабного загальноєвропейського конфлікту, який відзначився безпрецедентним для тієї епохи рівнем ескалації, руйнувань та деструктивного впливу на демографічний ландшафт континенту [22, с. 24].

У 1618 році деструктивні процеси всередині германомовного простору Центральної Європи, інституційно оформленого в межах Священної Римської імперії, призвели до глибокого системного розколу. Зазначена конфліктна дивергенція мала чітко виражений конфесійний характер, структурувавши імперські суб'єкти на два антагоністичні табори – Протестантську (Євангелічну) унію та Католицьку лігу. Празький інцидент (Друга пражка дефенестрація) виступив тригером повномасштабного збройного протистояння, яке стрімко охопило всю територію Німеччини. Цей міжусобний збройний конфлікт істотно девальвував безпековий та оборонний потенціал фрагментованих німецьких князівств, перетворивши їх на об'єкт геополітичної експансії з боку зовнішніх акторів. Наступні фази конфлікту маркувалися послідовною інтервенцією данських та шведських збройних контингентів, а на фінальному етапі – безпосереднім залученням мілітарних ресурсів Французького королівства. На момент укладення Вестфальського миру у 1648 році центральноєвропейський регіон зазнав тотальної демографічної та економічної катастрофи, зокрема, втрати населення Німеччини сягали близько третини від довоєнного рівня. Саме в горнилі цієї глобальної деструкції, завдяки прагматичній дипломатії кардинала Рішельє, відбулася концептуалізація засадничого принципу модерної зовнішньої політики – *raison d'etat* (державного інтересу), який став концептуальним ядром французької геостратегії, тоді як інші європейські монархії реціпіювали цю модель лише в межах наступного XVIII століття [8, с. 537–538].

Попри те, що духовний статус зобов'язував Рішельє підтримувати контрреформаційні зусилля Фердинанда II із консолідації католицького простору, французький стратег здійснив рішучий вибір на користь секуляризованого державного інтересу. Навіть приналежність до вищої церковної ієрархії не завадила йому кваліфікувати дії імператора Священної

Римської імперії як пряму деструктивну загрозу французьким національним прерогативам. Унікальність дипломатичного бачення Рішельє полягала у здатності деконструювати релігійну риторику супротивника й оголити реальний зміст австрійської стратегії, яка полягала в підкоренні німецьких земель, утвердженні континентальної гегемонії Габсбургів і, як наслідок, позбавленні Франції статусу великої європейської держави.

Побоювання першого міністра Франції мали під собою об'єктивне геополітичне підґрунтя, оскільки тогочасна архітектура європейського простору унаочнювала перебування Французького королівства у щільному кільці володінь династії Габсбургів. Південний фланг держави обмежувався безпосередньо Іспанським королівством, на південному сході європейського театру позиції Мадрида зміцнювалися контролем над Північною Італією, а на східному кордоні іспанська адміністрація утримувала стратегічно важливі території Франш-Конте. Північний вектор безпеки Франції був критично уразливим через суміжність з Іспанськими Нідерландами. Мінімальні ділянки кордону з номінально незалежними акторами фактично контролювалися австрійською гілкою Габсбургів. Зокрема, Герцогство Лотарінгське, як і стратегічно важливий прирейнський простір (зокрема Ельзас), перебували у васальній залежності від імператора Священної Римської імперії. За таких умов потенційне поширення імперського впливу на терени Північної Німеччини означало б для Парижа повну геополітичну капітуляцію внаслідок тотальної мілітарної та дипломатичної блокади з боку обох гілок Габсбурзького дому [21, с. 52].

Арман Жан дю Плессі чітко усвідомлював, що конфесійна ідентичність, а саме приналежність Франції, Іспанії та Австрії до католицького макрорегіону, не є надійним гарантом збереження французького суверенітету. Навпаки, стратегічною метою Рішельє була протидія остаточній вікторії Контрреформації на континенті. Керуючись імперативами державного інтересу (*raison d'état*), які в модерній термінології еквівалентні поняттю національної безпеки, перший міністр, попри свій духовний статус, пішов на прагматичне зближення з протестантськими суб'єктами міжнародних відносин. Даний тактичний альянс

мав на меті інструменталізацію військово-політичного потенціалу протестантського табору для нівелювання фінальної історичної спроби Римокатолицької церкви реставрувати свою еклезіальну та політичну гегемонію у Старому Світі.

У контексті європейського геополітичного протистояння першої половини XVII ст. чітко простежується дихотомія між прагматичною моделлю Франції та догматичним курсом Священної Римської імперії. У той час як кардинал Рішельє будував свою стратегію на раціональному принципі *raison d'état*, габсбурзька дипломатія виявилася паралізованою ідеологічною та релігійною принциповістю. Якби імперський уряд у Відні зумів інтегрувати новонароджений прагматизм у державне управління та повною мірою реалізувати внутрішній потенціал імперії, Габсбурги мали всі шанси встановити тотальну континентальну гегемонію, якої так остерігався Париж. Порівняльний аналіз доводить, що гнучкість, далекоглядність та тонкий тактичний маневр першого міністра Франції докорінно контрастували з ригідністю та недалекоглядністю імператорів, які йшли на політичні компроміси лише під загрозою неминучої капітуляції. Зрештою, саме ця асиметрія політичного мислення зробила інституційно потужну Священну Римську імперію беззахисною перед раціонально виваженими комбінаціями французького дипломатичного апарату [22, с. 23].

Головний опонент французької дипломатії – імператор Фердинанд II – репрезентував традиціоналістську парадигму мислення, яка цілковито виключала рецепцію модерної доктрини *raison d'état*. У межах його теократичного світогляду прагматичний інструментарій державного інтересу кваліфікувався як сакрилег і богохульство, оскільки легітимність своєї влади суверен виводив виключно з концепції Божественного права. Постійна акцентуація на сакральному характері інституту імперії (що відображено у префіксі «Священна» його титулатури) унеможлиблювала для Фердинанда II сприйняття тези, згідно з якою благочестива мета дозволяє використання аморальних чи несправедливих політичних засобів. Ідеологічна ригідність

імператора виключала будь-яку ймовірність укладення прагматичних альянсів із конфесійними ворогами – шведськими протестантами чи Османською імперією. Натомість модель поведінки кардинала Рішельє характеризувалася високим рівнем деідеологізації та деконфесіоналізації, що й детермінувало вищу стратегічну ефективність французької дипломатії та її підсумковий тріумф у Тридцятилітній війні [28, с. 347].

Конфесійний догматизм Фердинанда II інтерпретувався кардиналом Рішельє як специфічний зовнішньополітичний виклик, що вимагав адекватної геостратегічної відповіді. Попри особисту релігійність, яка залишалася виключно в межах його приватної суверенності, у статусі першого міністра Рішельє керувався суто секулярними принципами. Якщо сотеріологічні імперативи (трансцендентне спасіння душі) мали значення для нього як для індивіда, то в площині державного управління вони повністю нівелювалися прагматичною доцільністю. Специфіку цього підходу унаочнює відома теза міністра, згідно з якою безсмертя людської душі передбачає її есхатологічне спасіння, тоді як смертна природа держави вимагає від неї реалізації безпекових функцій у теперішньому часі. У такий спосіб концептуалізувалася ідея, що політичні інститути не трансформують благочестивість у метафізичну винагороду; натомість стабільність і виживання держави детермінуються виключно рівнем її мілітарної та інституційної сили.

Рациональний характер геостратегії кардинала Рішельє контрастував із рішенням, яке у 1629 році ухвалив імператор Фердинанд II. На одинадцятому році збройного протистояння лідери протестантських князівств висловили готовність визнати політичну супремасію Габсбургів за умов збереження принципу конфесійної автономії (*ius reformandi*) та зафіксованого статус-кво щодо церковних секуляризованих земель епохи Реформації. Проте імператор підпорядкував прагматичні політичні прерогативи релігійній догматиці, відхиливши компромісну пропозицію, яка могла забезпечити Відню беззаперечну перемогу та інституційну консолідацію імперії. Замість геополітичної стабілізації Фердинанд II обрав курс на повну ліквідацію

протестантського чинника, видавши «Едикт про реституцію», який декретував повернення Римо-католицькій церкві всіх конфіскованих земель, починаючи з 1555 року (Аугсбурзького миру). Цей крок став класичним історичним прецедентом домінування ідеологічного догматизму над раціональним державним інтересом, що де-факто унеможливило мирне врегулювання та трансформувало конфлікт у безкомпромісну війну на виснаження.

Проаналізувавши стратегічну помилку Відня, кардинал Рішельє перейшов до реалізації курсу на максимальну пролонгацію воєнних дій із метою виснаження та деструкції військово-політичного потенціалу держав Центральної Європи. Ключовою ознакою його державного управління стало повне усунення конфесійного чинника від процесів формування як внутрішнього, так і зовнішньополітичного вектору Французького королівства. Прагматичним виявом цієї стратегії у 1629 році (після укладення Алейського миру) стало надання французьким гугенотам гарантій повної свободи віросповідання. Зазначені прерогативи кардинально контрастували з безкомпромісною політикою Фердинанда II, який відмовив німецьким протестантським суверенам у аналогічних правах та обрав шлях мілітарного придушення Реформації. У такий спосіб Рішельє не лише деескалував релігійну напругу всередині власної держави, убезпечивши її від громадянської війни, але й інструменталізував релігійний радикалізм імператора Священної Римської імперії задля ефективної реалізації французьких національних інтересів. Саме на цей період Тридцятилітньої війни припадає інституалізація союзницьких відносин Парижа з лютеранськими князівствами Священної Римської імперії та Данією і Швецією [7, с. 273].

У цьому контексті особливо актуальними є роздуми Г. Кіссінджера, який зазначає, що в епоху домінування конфесійної парадигми та релігійного детермінізму прагматичний зовнішньополітичний курс Парижа, позбавлений ідеологічних упереджень, становив унікальний прецедент у тогочасній дипломатичній практиці. Стратегічні пріоритети кардинала Рішельє полягали у деконструкції габсбурзького оточення Франції, превентивному виснаженні сил

суперника та недопущенні консолідації могутньої імперії Габсбургів безпосередньо біля французьких кордонів. Наріжним імперативом дипломатії першого міністра виступала сувора відповідність дій національним інтересам держави (*raison d'état*). Керуючись цим критерієм, французький уряд ініціював дипломатичну взаємодію з німецькими та скандинавськими протестантськими суб'єктами, а також із мусульманською Османською імперією. Задля пролонгації загальноєвропейської кризи та послаблення Священної Римської імперії Парижем застосовувався широкий спектр гібридних методів: субсидування супротивників Відня, фінансування внутрішніх міжусобиць, підкуп еліт та використання суперечливих правових прецедентів. Висока ефективність дипломатичних комбінацій Рішельє дозволила штучно утримувати тривалість конфлікту, що розпочався у 1618 році, протягом кількох десятиліть [21, с. 54].

Безпосередньому вступу Франції у Тридцятилітню війну передувало поступове загострення відносин із австрійськими та іспанськими Габсбургами, зокрема у 1630 р. Французьке королівство отримало у власність від герцога Савойського фортецю Піньероль, що мала стратегічне значення для контролю над шляхами з Апеннінського півострова. Наступним етапом ескалації стала анексія Францією Лотарингії, у тому ж 1634 р. суверенітет французького монарха визнали кілька міст в Ельзасі, що юридично був частиною Священної Римської імперії. У відповідь іспанські війська захопили архієпископство Майнц, яке перебувало під формальним суверенітетом Франції [7, с. 273].

21 травня 1635 р. король Франції Людовік XIII офіційно оголосив війну королю Іспанії Філіпові IV та імператору Священної Римської імперії Фердинандові II. Саме після офіційного вступу Франції у війну конфлікт остаточно перестав бути релігійно-конфесійним, адже одна із ключових католицьких держав відкрито виступила на стороні протестантського блоку. Кардинал Рішельє поставив перед собою два ключові завдання: мінімум – відторгнення іспанських Нідерландів від іспанської Ломбардії; максимум – ліквідувати усі іспанські володіння на проміжних територіях у Східній Франції та Західній Німеччині [8, с. 554].

З метою реалізації масштабного стратегічного задуму французькі збройні сили були дивізійовані на п'ять оперативних угруповань, кожне з яких отримало чітко окреслені бойові завдання:

- маршувати через Ельзас із метою окупації більшої частини підконтрольної Мадриду провінції Франш-Конте;
- здійснити анексію та утримання території Лотарінгського герцогства;
- форсувати швейцарські землі задля встановлення контролю над стратегічно важливим альпійським комунікаційним вузлом у долині Вальтелліна;
- координуючи дії з військами герцога Савойського, здійснити інтервенцію у Міланське герцогство;
- у тактичній взаємодії з контингентами статхаудера Нідерландів принца Вільгельма Оранського розгорнути наступальну операцію в Іспанських Нідерландах [8, с. 554].

Попри перші наступальні дії французів у Ломбардії та на фландрському напрямку, іспано-баварські війська під керівництвом кардинала-інфанта Фердинанда Австрійського здійснили контрнаступ, форсували річку Сомму та зайняли Комп'єн. Одночасно імперський головнокомандувач Матіас Галлас розгорнув наступальні дії в Бургундії. Опинившись у ситуації необхідності ведення війни на два фронти, Франція зазнала серйозного стратегічного тиску: габсбурзькі сили наблизилися до Парижа. Оборонний рубіж удалося стабілізувати лише завдяки мобілізації армії під безпосереднім командуванням монарха Людовіка XIII за оперативно-тактичної підтримки військ генерала Бернгарда Веймарського, який бойкотував умови Празького миру.

Ефективність французьких дипломатичних ініціатив унаочнилася розширенням антигабсбурзької коаліції за рахунок залучення до конфлікту Савойського і Мантуанського герцогств, а також Венеціанської республіки. Важливим досягненням зовнішньополітичного курсу кардинала Рішельє стала медіація у стримуванні потенційного збройного протистояння між Шведським королівством та Річчю Посполитою. Підписане за французького посередництва

Штумсдорфське перемир'я дозволило Стокгольму вивільнити мілітарні ресурси й перекинути значні військові контингенти на німецькі терени. Це нівелювало загрозу з боку тих німецьких князівств, які після укладення Празького миру 1635 року консолідувалися з імперськими силами. Попри початковий тактичний успіх коаліції Габсбургів, які зуміли відтіснити армію шведського фельдмаршала Юхана Банера, 4 жовтня 1636 року в битві поблизу Вітштока імперсько-саксонські війська зазнали нищівної поразки. Ця вікторія повернула Швеції стратегічну ініціативу в Північній Німеччині, що дозволило шведському канцлеру Акселю Оксеншерні у 1637 році, скориставшись смертю останнього померанського суверена, інкорпорувати Герцогство Померанське до складу шведських володінь [22, с. 37].

На особливу увагу в межах кампанії 1636 року заслуговує участь найманих загонів: у лютому двотисячний кавалерійський контингент українських козаків у складі корпусу хорватського генерала габсбурзької армії Йоганна фон Ізолані здійснив глибокий рейд на територію провінції Шампань. Проте через систематичне невиконання віденським урядом фінансових та логістичних умов контракту вже восени 1636 року більшість козацьких формувань денонсувала угоду й залишила європейський театр воєнних дій.

Фінальний етап Тридцятилітньої війни розгортався в умовах глибокої системної кризи та тотального виснаження ресурсного й демографічного потенціалу воюючих сторін, що супроводжувалося деструкцією логістичних систем та маргіналізацією імперських військ. За таких обставин австрійські Габсбурги прагнули дипломатичної стабілізації: скликаний імператором Фердинандом III Регенсбурзький рейхстаг (13 вересня 1640 р.) мав на меті реанімувати не вигідні для Парижа принципи Празького миру 1635 року та схилити виснажених німецьких курфюрстів до компромісу. Проте французька дипломатія успішно нівелювала цю загрозу. Завдяки інтенсифікації та активному відновленню франко-шведського союзного координування, у поєднанні зі смертю курфюрста Бранденбургу, Парижу вдалося переформувати геополітичну диспозицію в Німеччині. Спадкоємець бранденбурзького престолу

Фрідріх-Вільгельм I, підтриманий франко-шведським табором, солідаризувався з антигабсбурзькою позицією, що спровокувало ланцюгову денонсацію Празьких угод іншими князями та підписання Бранденбургом сепаратного перемир'я зі Швецією у 1641 році. Зрив імперських мирних ініціатив продемонстрував триумф французької стратегії, яка змусила Відень відмовитися від диктату і у грудні 1641 року підписати прелімінарний Гамбурзький мирний договір, що зафіксував дипломатичні прерогативи Франції та заклав інституційну основу для майбутнього загальноєвропейського конгресу [8, с. 555].

На початку 1640-х років у межах загальноєвропейського протистояння розпочався процес поступового формування стратегічної та мілітарної переваги антигабсбурзької коаліції під егідою Франції та Швеції, попри мінливий характер локальних бойових дій. Зовнішньополітичний курс Парижа, орієнтований на всебічну підтримку протестантських суб'єктів міжнародних відносин з метою послаблення Відня, приніс вагомі результати на початку 1642 року. Зокрема, у січні 1642 року в битві на Кемпенерському полі об'єднані франко-протестантські збройні контингенти завдали суттєвої поразки армії Католицької ліги. Цей успіх на західному операційному напрямку був стратегічно синхронізований із діями французького союзника на сході: восени того ж року шведські війська під командуванням графа Леннарта Торстенсона, який перехопив керівництво після смерті Юхана Банера, розгромили чисельно переважну імперську армію під Брейтенфельдом. Масштабні втрати імперсько-католицького табору (понад 5 тисяч убитими та 4,5 тисячі полоненими), а також масовий перехід полонених на службу до шведських сил продемонстрували глибоку інституційну та мілітарну кризу Священної Римської імперії, інспіровану та підтримувану послідовним дипломатичним і фінансовим тиском французької корони [44, с. 90].

Перша половина 1640-х років маркувалася фіксацією стратегічного домінування Французького королівства на європейському континенті, що супроводжувалося синхронізацією дій із Республікою З'єднаних провінцій в

Ельзасі та Північних Нідерландах. Кульмінацією французького мілітарного тріумфу стала битва при Рокруа (18–19 травня 1643 р.), де сили під прапором Бурбонів завдали Іспанії нищівної поразки, що детермінувало незворотний занепад іспанської гегемонії та стало поворотним моментом у двосторонньому конфлікті. У цей же період зовнішня політика Парижа зіткнулася з низкою серйозних дестабілізуючих викликів: смертю кардинала Рішельє (грудень 1642 р.) та монарха Людовіка XIII, спалахом громадянської війни в Англії, яка заблокувала антигабсбурзькі субсидії, а також ескалацією шведсько-данського протистояння 1643–1645 років. Новий глава французького уряду кардинал Джуліо Мазаріні, який діяв у статусі регента при малолітньому Людовіку XIV, доклав значних дипломатичних зусиль для врегулювання скандинавської кризи задля реанімації дій шведського союзника в інтересах Парижа. Успішна медіація Мазаріні дозволила Швеції активізувати операції в Німеччині, розгромити імперців під Янковом (6 березня 1645 р.) та створити пряму загрозу Відню, що, у поєднанні з французькими спробами залучення іррегулярних військових контингентів (зокрема, ймовірної участі українських козаків у фламандській кампанії та облозі Дюнкерка у 1645 р.), остаточно продемонструвало Габсбургам неминучість їхньої мілітарної поразки.

На фінальному етапі Тридцятилітньої війни, що проходив під знаком тотальної деконфесіоналізації конфлікту та виснаження воюючих сторін, французький уряд переніс центр ваги з мілітарного на дипломатичний простір, ініціювавши тривалу підготовку загальноєвропейського конгресу. Дипломатична стратегія Парижа унаочнилася відкриттям у 1644 році мирного конгресу в Мюнстері, де безпосередньо велися переговори між французькими послами та представниками імператора, тоді як у Оснабрюці (з 1645 р.) французькі інтереси опосередковано підтримувалися шведським союзником.

Головним тріумфом французької дипломатії на прелімінарній стадії конгресу став зрив намірів Фердинанда III монополізувати право представництва Священної Римської імперії. Спільно зі Стокгольмом Париж надав рішучу дипломатичну підтримку протестантським князям та курфюрстам, вимагаючи

допуску імперських станів до переговорного процесу. Капіталізувавши наслідки шведської вікторії під Янковим, Франція остаточно подолати інституційний спротив Відня, домігшись запрошення суб'єктів імперії. Цей крок перетворив конгрес на найбільш представницьке зібрання в історії Європи та де-факто заклав інституційний фундамент для нівелювання габсбурзького диктату в Центральній Європі, що завершився підписанням Вестфальського миру 24 жовтня 1648 року.

Таким чином, кардинал Рішельє реанімував ідею «великого задуму» Генріха IV та імплементував її у зовнішньополітичному курсі Французького королівства у форматі концепції *raison d'état*. Такий підхід був досить актуальною та ефективною відповіддю на контрреформаційні заходи Габсбургів та географічне й політичне оточення Франції Іспанією та Священною Римською імперією. Домінування ідей секуляризації та національного інтересу над загальнохристиянським універсалізмом, що проявилось у відкритій підтримці протестантських держав дозволило Франції не лише вступити у Тридцятилітню війну, коли усі сторони уже максимально виснажили свої ресурси, але й здобути перемогу не лише на полі бою, але й під час мирних переговорів. Більше того, запропонований принцип домінування державного інтересу, який запропонував кардинал Рішельє став одним із визначальних чинників формування вестфальської системи міжнародних відносин, ключовими суб'єктами якої було визначено саме національні держави.

3. 4. Наслідки Тридцятилітньої війни та Вестфальського конгресу 1648 р. для Французького королівства.

Підписання Вестфальського мирного договору 24 жовтня 1648 року, що увінчало багаторічну роботу Вестфальського конгресу, маркувало фундаментальний злам у системі міжнародних відносин раннього Нового часу та оформило перехід континентальної супрематії до Французького королівства. Головним геостратегічним імперативом, який кабінет міністрів Франції

переслідував протягом усього конфлікту, була деконструкція системи «габсбурзького кола» – геополітичного оточення Франції володіннями мадридської та віденської ліній династії Габсбургів, що загрожувало суверенітету держави з часи Карла V. Завдяки реалізації доктрини *raison d'état* (державного інтересу), сформульованої кардиналом Рішельє та інституціоналізованої його наступником Джуліо Мазаріні, Париж зумів підпорядкувати релігійний інструментарій прагматичним розрахункам, виступивши протектором протестантських суб'єктів Німеччини й Скандинавії та уклавши тактичні альянси навіть із мусульманською Високою Портою. У результаті Вестфальського конгресу Франція ліквідувала претензії Священної Римської імперії на універсальну християнську гегемонію. Концепція *Sacrum Imperium*, що базувалася на конфесійній уніфікації та вертикальному підпорядкуванні європейських правителів імператору, була замінена Вестфальським суверенним паритетом. Для французького дипломатичного апарату це означало перехід від оборонної стратегії стримування до ролі головного зовнішнього арбітра та гаранта європейської політичної рівноваги.

Територіальні статті Мюнстерського трактату зафіксували суттєве розширення східних рубежів Французького королівства та створення надійної оборонної лінії на заміну вразливим кордонам початку XVII століття. Важливим кроком стала офіційна анексія Діоцезів (Трьох єпископств), яка юридично закріпила за Францією суверенітет над єпископствами Мец, Туль і Верден у Лотарингії. Хоча французька корона де-факто контролювала ці стратегічно пункти ще з 1552 року за умовами Шамборської угоди, їхній правовий статус у межах Священної Римської імперії залишався невизначеним. Офіційне визнання суверенітету Бурбонів над цими анклавами ліквідувало потенційні юридичні претензії Відня та перетворило Лотарингію на зону безумовного французького впливу. Паралельно відбулася інкорпорація Ельзасу, за якою Франція отримала права на ландграфства Верхній та Нижній Ельзас, а також на стратегічне намісництво над Десятимістям – союзом десяти вільних імперських міст, за винятком Страсбурга. Це територіальне надбання мало вирішальне значення,

оскільки ліквідувало пряму загрозу прориву іспанських та австрійських військ через Рейн, надійно прикривши даний операційний напрямок. На додачу, французька армія зберегла за собою право окупації плацдармів на правому березі Рейну, утримуючи військові гарнізони у ключових фортецях, зокрема у Брейзаху та Філіппсбурзі. Контроль над цими фортифікаційними вузлами забезпечував Парижу можливість оперативного висування військ безпосередньо у внутрішні німецькі землі в разі антифранцузьких реваншистських дій Габсбургів [9, с. 87].

Найбільш витонченим досягненням французької дипломатії на Вестфальському конгресі став правовий демонтаж централізованої структури Священної Римської імперії, здійснений під приводом захисту так званої «німецької свободи». Спільно зі шведською делегацією, французькі послы на прелімінарному етапі переговорів у Мюнстері та Оснабрюці подолали категоричний опір імператора Фердинанда III та домоглися надання повноцінного права голосу всім суб'єктам імперії, включаючи курфюрстів, князів та вільні міста. Це перетворило конгрес на широку міжнародну платформу і нівелювало наміри Відня укласти сепаратне замирення на принципах Празького миру 1635 року. Юридичне закріплення у статтях Вестфальського миру права імперських станів на ведення самостійної зовнішньої політики та укладання союзів між собою та з іноземними державами де-факто перетворило Священну Римську імперію на конгломерат напівсуверенних одиниць. Зафіксований стан політичної та територіальної роздробленості Німеччини інституційно унеможливив її перетворення на консолідовану мілітарну потугу біля кордонів Франції. Оскільки Франція та Швеція отримали офіційний статус держав-гарантів Вестфальського миру, Париж здобув легітимне право прямого втручання у внутрішні справи німецьких князівств для підтримки цієї роздробленості під приводом захисту імперської конституції [22, с. 22–23].

Попри масштабні зовнішньополітичні та територіальні вікторії, Тридцятилітня війна вимагала від Французького королівства колосального напруження фінансових та демографічних ресурсів, що спровокувало глибоку внутрішню дестабілізацію. Фінансування воєнних дій на кількох фронтах,

виплата субсидій протестантським союзникам та утримання розгалуженої найманої армії призвели до безпрецедентного зростання податкового тягаря. Запровадження нових надзвичайних податків, таких як тальї та габелі, практика продажу державних посад та активне залучення інституту інтендантів на місцях викликали гострий спротив провінційних еліт та традиційних судових установ.

Політичний транзит влади, викликаний смертю кардинала Рішельє у 1642 році та короля Людовіка XIII у 1643 році, передав управління державою регентському кабінету королеви Анни Австрійської та першого міністра Джуліо Мазаріні. Складні умови регентства при малолітньому Людовіку XIV у поєднанні з фінансовим колапсом детермінували спалах Парламентської Фронди у 1648 році, яка згодом переросла у Фронду принців. Ця масштабна громадянська війна тимчасово паралізувала наступальний потенціал французької дипломатії на міжнародній арені. Окрім того, Вестфальський конгрес не приніс Франції всеосяжного миру, оскільки Мадрид відмовився підписувати Мюнстерський договір на французьких умовах, розраховуючи капіталізувати внутрішні пертурбації Фронди. Як наслідок, франко-іспанська війна тривала ще одинадцять років у Фландрії та на Піренеях, завершившись лише у 1659 році підписанням Піренейського миру, який закріпив за Францією Артуа і Руссільон та оформив династичний шлюб Людовіка XIV з іспанською інфантою Марією-Терезією [8, с. 558–559].

Таким чином, Тридцятилітня війна та Вестфальський конгрес кардинально реструктуризували геополітичне становище Франції, перетворивши її на провідну державу Західної Європи. Незважаючи на важкі соціоекономічні наслідки, колосальний фінансовий дефіцит та внутрішні міжусобиці періоду Фронди, французька держава успішно вирішила стратегічне завдання з ліквідації габсбурзької гегемонії. Створена Вестфальська архітектура, що базувалася на територіальних плацдармах у басейні Рейну та інституційному роздробленні Німеччини, заклала міцний військово-правовий фундамент для майбутньої континентальної гегемонії Франції в епоху особистого правління Людовіка XIV.

ВИСНОВКИ

Французьке королівство у I половині XVII ст. пройшло складний етап трансформації політичної системи, обумовлений завершенням релігійних війн та внутрішньополітичної стабілізації, оформленої Нантським едиктом 1598 р. Інtronізація Генріха IV Бурбона як католицького монарха у поєднанні із наданням політичних та релігійних прав гугенотам дозволило французькій короні перейти до вирішення зовнішньополітичних проблем. Першочерговим завданням Генріха IV стало врегулювання спірних питань із Іспанією та нейтралізацією впливу Мадрида на внутрішньополітичну ситуацію всередині Франції. Генріх IV як людина із величезним політичним досвідом та зв'язками із європейськими династіями усвідомлював загрозу оточення Франції Габсбургами зі сторони Іспанії та Священної Римської імперії, саме тому його першою зовнішньополітичною стратегією стала реалізація «великого задуму», суть якого полягала у відмові від дотримання релігійно-конфесійних принципів у формуванні зовнішньополітичного курсу. На практиці це означало укладення союзницьких відносин із протестантськими державами, які виступали опонентами курсу Габсбургів на абсолютизацію своєї влади у форматі католицької імперії. Однак реалізації цього підходу завадило вбивство Генріха IV у 1610 р.

Регентство Марії Медічі повернуло у зовнішньополітичний курс Франції класичний підхід союзницьких відносин із католицькими державами, зокрема з Іспанією. Такий підхід обумовлювався неготовністю регентської ради до активного зовнішньополітичного протистояння з Габсбургами та загрозою внутрішньополітичної дестабілізації.

Кардинальна трансформація зовнішньополітичного курсу Франції відбувається після приходу до влади Армана Жана дю Плессі, який у 1624 р. став першим міністром королівства. Будучи кардиналом, Рішельє повернув у зовнішню політику Франції прагматизм та ідеї «великого задуму» Генріха IV Бурбона. Сам Рішельє дуже добре усвідомлював загрозу зміцнення Габсбургів за підсумками контрреформації, тому розпочав реалізацію нового принципу

зовнішньополітичного курсу – *raison d'état* (державного інтересу). Суть цього підходу полягала у тому, що ключовим імперативом формування та реалізації політичного курсу є національні інтереси королівства, безпека та процвітання, а не дотримання ідейних принципів за релігійною чи конфесійною ознакою.

Очевидно, що реалізація такого підходу вимагала і зміцнення внутрішньополітичних інституцій, саме тому кардинал Рішельє розпочав реформування системи управління, зокрема було посилено інститут інтендантів, заборонено дуелі та в цілому максимально зміцнено королівську владу. Не менш важливим аспектом внутрішньої політики стало остаточне вирішення гугенотської проблеми, зокрема було ліквідовано їхню конфедерацію на півдні королівства та скасовано політичні права.

У своїй зовнішній політиці Рішельє дотримувався національного інтересу, надаючи фінансову та політичну підтримку протестантським державам на перших етапах Тридцятилітньої війни, відповідні домовленості було досягнуто із протестантськими суб'єктами Священної Римської імперії та королівствами Данії і Швеції. Головний задум кардинала Рішельє полягав у свідомому затягуванні конфлікту та максимальному відтягуванні безпосереднього вступу Французького королівства у війну.

Вступ Франції у Тридцятилітню війну у 1635 р. на стороні протестантських держав забезпечив крах Габсбургів з мінімальними втратами для Парижа, саме участь Французького королівства у цьому конфлікті трансформувала його із релігійного у протистояння національних держав, адже сама Франція залишалась католицькою державою, але дотримуючись принципу державного інтересу воювала на стороні протестантських держав.

Окрім територіальних здобутків за підсумками Вестфальського мирного конгресу, інкорпорації Ельзасу та Лотарингії, Парижу вдалось унеможливити подальше зміцнення Габсбургів та відтермінувати на два століття створення потужної централізованої німецької держави, що забезпечило перетворення Французького королівства на справжнього гегемона у Європі.

Більше того, реалізований Рішельє принцип державного інтересу у зовнішній політиці став одним із базових принципів вестфальської системи міжнародних відносин, яка закріпила роль національних держав як ключових суб'єктів міжнародних відносин та краху ідеї християнського універсалізму під патронатом Габсбургів у форматі Священної Римської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Édict... sur le faict des duels et rencontres. Publié en Parlement le 14 mars 1626.
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97525786.texteImage>
2. La Paix d'Alais ou Edit de Grâce de 1629. URL: <https://www.ales.fr/wp-content/uploads/2018/01/exposition-la-paix-d-alais-ou-edit-de-grace-de-1629.pdf>
3. Le Roy Ladurie E. L'État royal : De Louis XI à Henri IV, 1460–1610. Paris : Hachette, 1987. 357 p.
4. Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État du cardinal de Richelieu.
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6216089k.texteImage>
5. Mémoires du cardinal de Richelieu. T. Ier [1600–1615]. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6564644j.texteImage>
6. Toynbee, Arnold J. A Study of History. Volume V: The Disintegrations of Civilizations. London: Oxford University Press, 1939. 617 pp.
7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава і створення Нації (від початків до кінця XVIII ст.) Львів., 2002. 279 с.
8. Балух В. О., Коцур В. П. Ранньомодерна Європа. Чернівці : Наші книги, 2016. 703 с.
9. Білер Г. Дмитрієв А. Вестфальський мир 1648 року (до 350-ї річниці договорів). Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К.: ІнЮре, 1998. 180 с.
10. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 1 : Простір та історія / пер. з фр. С. Глухової. Київ : Вид-во Жупанського, 2013. 368 с.
11. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 2 : Люди і речі / пер. з фр. С. Глухової. Київ : Вид-во Жупанського, 2014. 232 с.
12. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 3 : Люди і речі / пер. з фр. С. Глухової. Київ : Вид-во Жупанського, 2017. 472 с.
13. Буено де Мескіта Брюс. Винайдення влади. Королі, папи і розквіт Заходу. К.: Лабораторія, 2025. 368 с.
14. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К: Дух і Літера, 2011. 464 с

15. Гороховська О. В. Генеза розвитку міжнародного права: деякі аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4. С. 161–166.
16. Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст. : навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 177 с.
17. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К.: Основни, 2014. 1464 с.: іл.
18. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): Навч. посібн. / За ред. проф. Б. Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. 696 с.
19. Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження. Історія. Філософія. Наука і техніка / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2020. 528 с.
20. Кардинал герцог Де Рішельє. Політичний заповіт королю Франції. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1637.Richelieu.php>
21. Кіссінджер Г. Дипломатія. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2023. 864 с.
22. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2017. 320 с.
23. Лященко Т. М. Правовий статус дипломатичних представництв. К., 2008. 214 с.
24. Мортімер І. Століття змін: яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас. Харків: Ранок : Фабула, 2018. 448 с.
25. Нестеренко Л. О. Французька реформація першої половини XVI століття (зовнішньополітичний аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2000. Вип. 4. С. 275–277.
26. Окул І. І. Арман дю Плессі де Рішельє: дипломат, політик, організатор. *Історичний досвід і сучасність: матеріали XXX наукової конференції здобувачів вищої освіти* : статті. Вип. 47. / відп. ред. В. М. Букач. Одеса: ПНПУ, 2024. С. 15–24.
27. Проблема рецепції ідей «Государя» Макіавеллі у «Політичному заповіті» кардинала Рішельє. *Сумська старовина*. 2022. № 61. С. 21–26.

28. Рейді М. Габсбурги. Злет і занепад володарів світу. К.: Лабораторія, 2025. 448 с.
29. Саранов С. В. Зовнішньополітична програма А.-Ж. дю Плессі де Ришельє та реалізація завдань державного розвитку Франції у 1620-1640-х роках. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № 30. С. 49–61.
30. Саранов С. В. Ідея держави в «політичному заповіті» кардинала Рішельє: розум, обережність, релігійний фактор. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 184–185.
31. Саранов С. В. Історична еволюція алжирської політики Франції, 1564–1829 рр. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2010. № 19. С. 109–119.
32. Саранов С. В. Проблема співвідношення категорії «миру» в «Государі» Макіавеллі і «Політичному заповіті» Рішельє. *Сумський історико-архівний журнал*. 2023. № 41. С. 42–49.
33. Саранов С. В. Саранов С. В. Деякі аспекти зовнішньополітичної стратегії Франції часів Кардинала Рішельє в сучасній американській і французькій історіографії. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 155. С. 98–100.
34. Саранов С. В. Ступінь макіавеллізму Генрі Кіссінджера в рамках інтерпретації ключових аспектів зовнішньополітичної стратегії Рішельє. *Сумська старовина*. 2023. № 62. С. 63–67.
35. Саранов С. Категорія «миру» в «Політичному заповіті» Рішельє: загальна характеристика. *Європейські історичні студії*. 2022. № 21. С. 94–112.
36. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним. К.: Наш формат, 2018. 488 с.
37. Франкопан П. Великі шовкові шляхи. Нова історія світу. К.: Лабораторія, 2024. 624 с.
38. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш формат, 2018. 576 с.

39. Хоменко Д. В., Кузьменко О. Ю. Постать кардинала Рішельє та його погляди щодо абсолютизму. *Перспективи розвитку сучасної науки: Матеріали наукової конференції*. Чернігів, 2016. С. 6–8.

40. Ціватий В. Г. Європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика в період Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.): інституціональний та конгруентний дискурси. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2020. Т. 30. С. 39–49.

41. Ціватий В. Г. Зовнішня політика Франції в XVI–XVIII ст.: політико-дипломатичні ідеологеми. *Гуржіївські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 206–208.

42. Ціватий В. Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2014. Вип. 21(1). С. 136–141.

43. Ціватий В. Г. Концепти «війна» і «мир» у суспільно-політичній думці доби раннього нового часу (XVI–XVIII ст.): інституціонально-дипломатичний аспект. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 96–99.

44. Ціватий В. Г. Міжнародно-політичні наслідки й фронтири Тридцятилітньої війни (1618–1648): історичний, дипломатичний та інституціональний дискурси . Ціватий. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2019. Вип. 27. С. 88–96.

45. Ціватий В. Г. Франція і європейська суспільно-політична думка XVI–XVIII ст.: інституціонально-дипломатичний аспект. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 35. С. 247–253.

46. Ціватий В. Гуманізм та інститути дипломатії у Франції доби раннього нового часу (XVI–XVIII ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип. 23. С. 123–132.

47. Ціватий В. Європейський зовнішньополітичний простір доби раннього нового часу (XVI–XVIII ст.): концепти і дипломатичний інструментарій.

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2013. Вип. 22. С. 116–128.